

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та психології дошкільної освіти

**Засвоєння граматичних категорій дітьми
старшого дошкільного віку на заняттях з
розвитку мовлення**

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 617
спеціальності 012 «Дошкільна
освіта»
Дзюбак Богдана Іванівна
Керівник: доктор педагогічних
наук, професор **Олійник М.І.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № _____
від «___» _____ 2022 р.
зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

Зміст

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ...	10
1.1. Засвоєння граматичних категорій дітьми дошкільного віку як наукова проблема	10
1.2. Особливості розвитку та методика роботи із засвоєння граматичних категорій у старшому дошкільному віці	16
1.3. Дидактичні можливості заняття для проведення роботи із засвоєння граматичних категорій у старшому дошкільному віці.....	29
Висновки до першого розділу	40
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО–ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАСВОЄННЯ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	43
2.1. Критерії, показники та рівні засвоєння граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку	43
2.2. Методи і прийоми навчання, спрямовані на засвоєння граматичних категорій старшими дошкільниками	55
2.3. Результати експериментальної перевірки роботи із засвоєння граматичних категорій у старшій групі ЗДО	74
Висновки до другого розділу	77
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ	91

АНОТАЦІЯ

Дзюбак Б.І. Засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку на заняттях з розвитку мовлення. – Магістерська робота.

Формування граматичної сторони мовлення є важливим завданням дошкільної лінгводидактики. Граматична правильність мовлення дуже багато значить для соціалізації дитини, оскільки істотно впливає на розвиток мовленнєвої компетенції і мовної комунікації в цілому.

Кожна форма в граматиці висловлює якесь загальне значення. Граматична будова мови – це система взаємодії слів між собою в словосполученнях і реченнях. Розрізняють морфологічний і синтаксичний рівні граматичної системи. Морфологічний рівень передбачає оволодіння прийомами словозміни і словотворення, синтаксичний – вміння складати речення, граматично правильно поєднувати слова і речення.

Багато вчених відзначали, що для освоєння граматики важлива самотійна діяльність дитини зі словами в поєднанні з ігровими вправами, що забезпечують більш легке і міцне запам'ятовування потрібної інформації.

Граматична будова мови при нормальному мовленнєвому розвитку засвоюється дитиною самотійно, шляхом наслідування мови дорослого.

Актуальність проблеми нашого дослідження визначається протиріччям між значними розвивальними можливостями наочно-ігрових засобів для розвитку мови і недостатнім їх використанням на заняттях з розвитку мовлення.

Ключові слова: мовленнєва компетенція, комунікація, граматична будова мови, мовленнєвий розвиток, граматична система, морфологічний рівень, словозміна, словотворення.

ANNOTATION

Formation of the grammatical side of speech is an important task of preschool language didactics. Grammatical correctness of speech means a lot for the socialization of a child, as it significantly affects the development of speech competence and language communication in general.

Each form in grammar expresses some general meaning. The grammatical structure of the language is a system of interaction of words with each other in phrases and sentences. Morphological and syntactic levels of the grammatical system are distinguished. The morphological level involves mastering the techniques of word change and word formation, the syntactic level - the ability to compose sentences, grammatically correct combinations of words and sentences.

Many scientists noted that independent activity of the child with words in combination with game exercises, which ensure easier and stronger memorization of the necessary information, is important for learning grammar.

With normal speech development, the child learns the grammatical structure of the language independently, by imitating the speech of an adult.

The relevance of the problem of our research is determined by the contradiction between the significant developmental possibilities of visual and game tools for language development and their insufficient use in speech development classes.

Key words: speech competence, communication, grammatical structure of language, speech development, grammatical system, morphological level, word change, word formation.

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена тим, що дошкільна освіта – це перша ланка в системі освіти, тому основне завдання педагогів, які працюють з дошкільниками – формування інтересу і мотивації до навчання, а також формування грамотного і правильного мовлення. Формування граматичної сторони мовлення є важливим завданням дошкільної лінгводидактики. Граматична правильність мовлення дуже багато значить для соціалізації дитини, оскільки істотно впливає на розвиток мовленнєвої компетенції і мовної комунікації в цілому.

Грамати́ка, за словами С.Цейтлін, – логіка мови. Кожна форма в граматиці висловлює якесь загальне значення. Граматична будова мови – це система взаємодії слів між собою в словосполученнях і реченнях. Розрізняють морфологічний і синтаксичний рівні граматичної системи. Морфологічний рівень передбачає оволодіння прийомами словозміни і словотворення, синтаксичний – вміння складати речення, граматично правильно поєднувати слова і речення. Оволодіння граматичною будовою мови має великий вплив на загальний розвиток дитини, забезпечує їй перехід до вивчення мови в школі, а морфологічно і синтаксично оформлене мовлення служить засобом спілкування з оточуючими людьми. Звідси величезна відповідальність лягає на заклади дошкільної освіти, педагогів та батьків у розвитку мовлення.

Проблемі розвитку граматичної будови мови присвячені теоретичні та практичні дослідження відомих вітчизняних педагогів і лінгвістів (М.Алексєєвої, О. Гвоздева, В.Логінової, Ф.Сохіна, О. Струніної, Є.Тихєєвої, О.Ушакової, Б. Яшина і багатьох інших). Ці дослідники підкреслювали необхідність проведення спеціально організованої роботи, спрямованої на формування граматичної правильності мовлення

дошкільників. Таку роботу вони рекомендували проводити як на заняттях, так і у вільний від занять час.

Багато вчених відзначали, що для освоєння граматики важлива самостійна діяльність дитини зі словами в поєднанні з ігровими вправами, що забезпечують більш легке і міцне запам'ятовування потрібної інформації. А. Арушанова вказувала на зниження інтенсивності словотворчості до шести років, вона стверджувала, що до кінця дошкільного віку необхідно використовувати ефективні засоби розвитку словотворчих умінь дітей.

Грамматична будова мови при нормальному мовленнєвому розвитку засвоюється дитиною самостійно, шляхом наслідування мови дорослого. Оволодіння граматичними закономірностями мови вимагає досить високого рівня сформованості процесів аналізу, синтезу, узагальнення, диференціації, абстрактно–логічного мислення. Несформованість у дитини одного з мовних компонентів, які беруть участь в становленні мови, тягне за собою зміну (деформування) всієї мовної системи (Л.Виготський, О.Запорожець, А. Лурія та ін.).

Останнім часом проблемі розвитку мовлення дітей дошкільного віку приділяли увагу Л. Артемова, Б. Бенедиктов, А. Богуш, Г. Бражнікова, О.Вєтохов, Т. Вороніна, І. Вронська, Н.Гавриш, О. Глухарєва, І. Зимня, О.Коломинова, К.Крутій, О. Леонтєв, З. Нікітенко, О. Нєгнівицька, В.Плахотник, А.Поніматко, Т. Полонська, С. Роман, Н. Склєренко, В.Співаковський, Р.Юдашкова та ін. Зокрема доцільно виділити такі аспекти досліджень. Розвиток ігрової діяльності та її вплив на розвиток мовлення дітей досліджували Т.Маркова, В. Нєчаєва, Л. Пєньєвська та ін.; ефективність впливу педагога на дошкільників за допомогою старших дітей вивчали А. Давидчук, І.Дьоміна та ін.; О. Тихєєва, О. Соловійова з'ясовували переваги різновікового складу дошкільної групи над одновіковою у розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку. Теоретичні основи

мовленнєвої діяльності розробляли такі вчені, як А.Богущ, Л. Виготський, І. Зимня, О.Леонтьєв, Т. Рябова та інші.

Для дитини дошкільного віку в першу чергу важливо не тільки те, яким обсягом знань, умінь і навичок вона володіє, а й те, як ці знання були дитиною засвоєні. Часто заняття з дошкільнятами є схожими на шкільні уроки, а діяльність дошкільників – на навчальну діяльність. Наочні засоби застосовуються, в основному, у вигляді картинок, а гра, організована на занятті, носить характер чисто дидактичної гри: «Назвіть картинку», «Проведіть лінію від (до) потрібної картинці», «Розкладіть картки під картинками». На заняттях широко застосовується такий вид роботи, як вправи з використанням наочності (найчастіше звичайні картинки), дидактична словесна гра, як фрагмент заняття. Для того, щоб максимально наблизити процес оволодіння граматичною стороною мовлення дошкільників до природного, неформального, необхідно застосування таких засобів, які, з одного боку несли б на собі функцію наочних засобів, а з іншого – засоби для організації ігрової діяльності.

Актуальність проблеми нашого дослідження визначається протиріччям між значними розвивальними можливостями наочно–ігрових засобів для розвитку мови і недостатнім їх використанням на заняттях з розвитку мовлення. Вибір теми дослідження також зумовлений, з одного боку, соціальною значущістю володіння мовою як засобом спілкування і пізнання, а з іншого – невисоким рівнем мовних умінь дошкільників, недостатністю дослідження проблеми в теоретичному і практичному аспектах. Недостатня наукова розробка означеної нами проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження **«Засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку на заняттях з розвитку мовлення».**

Об'єкт дослідження: процес засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку на заняттях з розвитку мовлення.

Предмет дослідження: зміст, методи і прийоми засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку на заняттях з розвитку мовлення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, методи і прийоми засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку на заняттях з розвитку мовлення у ЗДО.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження визначено такі **завдання:**

1. Проаналізувати теоретико-методичні основи процесу засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.
2. Дослідити особливості засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.
3. Виділити критерії, показники та діагностувати рівні засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.
4. Визначити та апробувати ефективні методи і прийоми засвоєння граматичних категорій на заняттях з розвитку мовлення у старшій групі ЗДО.

Методологія дослідження: психолого–педагогічні концепції розвитку мовлення дітей (Л.Венгер, Л.Виготський, В.Яшина, О.Ушакова і ін.), лінгвістичне вчення про мову як знакову систему (Б.Головін, В. Гумбольдт, А.Потебня та ін.), положення про закономірності засвоєння мови в єдності з різними аспектами психічного розвитку Л.Виготського, П.Гальперіна, О.Леонтєва, А.Лурії, С.Рубінштейна та інших; теорії про особливості психічного розвитку дошкільників (Д.Ельконін, А.Леушина, Л.Виготський, О.Запорожець, В.Мухіна).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у тому, що: уточнено сутність поняття «граматичні категорії»; обґрунтовано критерії, показники та охарактеризовано рівні засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку; запропоновано методи і прийоми навчання, що сприяють засвоєнню граматичних категорій на

заняттях з мовленнєвого розвитку; уточнено сутність базових понять дослідження «граматичні категорії», «морфологічна правильність мовлення», «синтаксична правильність мовлення».

Практичне значення дослідження: представлено комплекс методик, що дозволяють провести діагностику рівнів засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку; впроваджено та експериментально перевірено методи і прийоми засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку. Результати дослідження можуть бути використані вихователями, батьками з метою сприяння засвоєнню граматичних категорій у дітей в ЗДО та сім'ї.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича “Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті євроінтеграційних процесів” (номер державної реєстрації 0121U110897).

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Протокол № 3 від 05 жовтня 2021 року).

База дослідження: дослідження проводилося у Путильському ЗДО «Сонечко». У дослідженні брали участь 29 дітей старшого дошкільного віку.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Засвоєння граматичних категорій дітьми дошкільного віку як наукова проблема

Грамати́ка – це наука, яка вивчає граматичну будову мови. Складається з морфології (науки про будову слів та їх парадигми) та синтаксису (науки про будову словосполучень і речень). Грамати́ка встановлює норми літературної мови. Отже, однією з головних ознак літературної мови є її нормованість, тобто наявність норм. Мовна норма – це зразок, це те, як прийнято говорити і писати в даному суспільстві і в певний період часу. Норма визначає, що правильно і що – ні, вона рекомендує одні мовні засоби і способи вираження і забороняє інші. Можна прийняти наступне визначення літературної норми: «Це відносно стійкий спосіб (або способи) вираження, що відображає історичні закономірності розвитку мови, закріплений в кращих зразках літератури і бажаний для освіченої частини суспільства» [18, с. 19]. Б.Головін вказує, що норма – це історично прийнятий у даному мовному колективі вибір одного з функціональних варіантів мовного знака: «Норма стає регулятором мовної поведінки людей..». Літературна норма отримує офіційне визнання, будучи внаслідок цього описана в грамати́ках, словниках, довідниках, що мають авторитет у суспільстві. Наприклад, не можна говорити колідор, якщо в нормах закріплено – коридор.

Мовні норми об'єктивно складаються у процесі мовленнєвої практики членів суспільства. Норми можуть змінюватися з плином часу, але все ж протягом тривалого часу вони стабільні. Дотримання норм полегшує використання літературної мови. Дитина від народження до школи має

засвоїти різні види граматичних значень, тобто оволодіти граматичною правильністю мови.

Оволодіти граматичною правильністю мови означає навчитись утворювати від однієї основи форми однини і множини теперішнього і минулого часу, відмінювати слова за відмінками та особами, вживати слова із суфіксами і без них, правильно вживати рід іменників, самостійно утворювати граматичні форми за аналогією, складносурядні та складнопідрядні речення, тобто засвоїти морфологічну і синтаксичну системи рідної мови. К. Ушинський зазначав, що граматична правильність мовлення має стати звичкою: «Грамматика засвоюється в перші роки навчання, коли дитина легко і зручно засвоює ті навички і звички, що складають основу правильного мовлення... Грамматична правильність мовлення є не тільки знання, а й звичка».

А.Богуш дає наступне визначення. Грамматична правильність мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Це норми словотворення частин мови, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично [10, с.507].

Грамматика як наука являє собою основу, що включає в себе наступні розділи: словотвір, морфологія, синтаксис. Ці розділи можна називати різними рівнями граматичного ладу [1, с. 63]. У зв'язку з вище викладеним, можна говорити про наступне: граматичні властивості слова та його форми, граматичні значення в межах слова розглядаються в розділі морфологія; словосполучення і речення, сполучуваність і порядок розташування слів формуються в розділі синтаксис; утворення слова на базі іншого, наприклад, однокорінного слова, яким воно мотивоване розглядається в розділі словотвір [43, с. 45].

Деякі автори підкреслюють те, що граматики робить мову організованою і зрозумілою для оточуючих, допомагає оформлювати наші думки в якусь реальну оболонку, і, таким чином, організовує мовлення [9, с. 54].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що граматичні правила склалися внаслідок тривалого загальноісторичного процесу. Багато правил граматики переходять з покоління в покоління і бувають іноді важко зрозумілим.

Грамадика формується як вираження реальності і проявляється в певних результатах. Граматичне синтезування, за висловлюванням О.Литвинова, якісно відрізняється від лексичного. Це виражається в тому, що «грамадика по суті висловлює відносини не тільки як конкретні відносини будь-яких слів, але як відносини граматичні, позбавлені всякої конкретики». Зв'язок граматики з реальністю, на його думку, здійснюється через лексику [36, с. 71].

Отже, кожний граматичний зміст має дві позиції, інакше кажучи дві сторони: внутрішню – «то, що виражено», зовнішню – «те, чим виражено». За своєю суттю, необхідно розрізняти граматичні та лексичні ролі. Подання інформації про той чи інший елемент дійсності, а також про його властивості, ознаки – це лексичне значення слова. Поряд з цим, граматичне значення висловлює відносини, що існують між словами [1, с. 69].

В першу чергу, освоєння дитиною граматичної будови мови має велике значення, оскільки тільки морфологічно і синтетично оформлена мова може бути зрозуміла співрозмовнику і може служити засобом спілкування з дорослими і однолітками. Також засвоєння граматичних норм мови сприятливо впливає на те, що мовлення дитини починає виконувати роль повідомлення крім ролі спілкування, наприклад, коли дитина засвоює монологічну форму зв'язного мовлення. Синтаксис, в свою

чергу володіє особливою функцією в формуванні та вираженні думки, тобто в розвитку зв'язного мовлення.

Граматика оперує системою наукових понять: граматичні форми, граматичні значення та граматичні категорії. Граматичне значення – це таке граматичне поняття, що виражає зміст взаємного протиставлення 2 або кількох мовних одиниць (морфологічних, синтаксичних). Граматичні значення не співвідносяться з предметами, явищами та ознаками об'єктивної дійсності. Вони відображають різні типи відношень між словами з лексичним значенням. Носіями граматичних значень є службові слова. Граматичне значення оформляє лексичне значення слова і тісно пов'язане з ним.

Граматичне значення не є належністю одного слова, воно об'єднує граматично цілі групи або й класи слів. Наприклад, різні за лексичним значенням іменники – стіл, дуб, килим, солдат, герой – мають однакові граматичні значення: називного відмінка, числа однини, виражають належність до чоловічого роду. Ці й усі інші іменники об'єднуються також в одному класі слів із загальним значенням предметності. Отже, граматичне значення відноситься до лексичного як загальне до окремого.

Граматика оперує тільки загальними граматичними значеннями, що формуються в кожному класі слів на основі можливих функцій слова в конкретних умовах уживання його в реченні. Слова, що не виконують номінативної функції, або так звані службові слова, є носіями граматичних значень. Наприклад, частка *би* (*б*) виражає значення умовного способу, зв'язка *бути* виступає для вираження особи і числа в дієсловах недоконаного виду майбутнього часу (*буду* робити, *будеш* робити, *буде* робити, *будемо* робити, *будете* робити, *будуть* робити). Граматичні значення слова формально виражаються афіксами, службовими словами, зміною наголосу та іншими засобами [44, с. 96].

Грамаіична форма слова — це єдність грамаіичного значення і відповідного засобу вираження його у конкретному випадку вживання слова. Слово в різних формах може виражати одне або кілька грамаіичних значень, в останньому випадку — за допомогою якогось одного формального показника. Наприклад, у слові легкий формальний показник –ий– виражає значення роду, числа й відмінка, але для кожного грамаіичного значення в слові може бути окремий формальний показник. Наприклад, у дієслівній формі «принесли» значення минулого часу виражається суфіксом –л–; значення множини — закінченням –и; видове значення завершеності дії — префіксом при–.

Грамаіичні форми є морфологічні і синтаксичні. Морфологічні форми — це видозміни повнозначного слова для вираження властивих певному класу слів відношень до інших повнозначних слів або для вираження різних абстракцій (завершеності / незавершеності дії, інтенсивності виявлення ознаки та ін.). У синтаксичних формах виражаються різні типи поєднання слів.

Часткові грамаіичні значення слів, що знаходять свій вияв у відповідних формальних показниках, об'єднуються у грамаіичні категорії [ушакова]. Грамаіична категорія – це грамаіичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома грамаіичними значеннями, що виражаються певною системою співвідносних грамаіичних форм.

Є категорії роду, числа, відмінка, ступенів порівняння, особи, часу, способу, виду. Морфологічні категорії характерні для таких частин мови як іменник, прикметник, дієслово, займенник, числівник. Іменник має категорії роду, числа, відмінка. Прикметник – рід, число, відмінок, ступені порівняння. Займенник та числівник – відмінок, частково рід та число. Дієслово – особи, числа, способу, стану, виду, перехідності, (роду, відмінка).

В роботі з формування граматичної правильності мови А.Арушанова визначає три напрямки. Перший напрям пов'язаний з виправленням або попередженням неточностей і помилок, характерних дітям, наприклад: відмінювання дієслів, утворення множини, визначення родової приналежності іменників. Другий напрям – оволодіння дітьми граматичною будовою, розвиток розуміння граматичних форм, формування граматичних узагальнень, їх абстрагування і перенесення на нові області дійсності. Третій напрям пов'язаний з виявленням педагогічних умов формування механізмів граматичного структурування в розділах синтаксису і словотвору [2, с.58].

В закладі дошкільної освіти не ставиться завдання вивчення граматики, знайомство з її правилами і законами пізнаються дітьми в практичній діяльності. Перш за все, в дошкільному віці у дитини потрібно формувати звичку говорити граматично правильно. Про необхідність з ранніх років формувати звичку правильного діалогічного мовлення говорив К. Ушинський. У той же час, підставою для засвоєння граматичної будови мови в дошкільному віці є осягнення відносин і зв'язків навколишньої дійсності, які виражені в граматичних формах. Тому, мова маленької дитини з точки зору граматики безформна. Як наслідок, морфологічна і синтаксична безформність дитячого мовлення говорить про непізнаність дитиною відносин і зв'язків, що існують в житті [52, с. 38].

Разом з тим, пізнання дитиною дошкільного віку навколишнього світу впливає на розкриття зв'язків між предметами і явищами. Надалі, пізнані зв'язки граматично оформляються і простежуються в мовленні. Варто відзначити, що це відбувається завдяки освоєнню рідної мови, її словникового складу і граматичної будови. Встановлення різноманітних зв'язків, розуміння логічної залежності між явищами. За якими дитина спостерігає, позначається в помітній зміні структури її мовлення, наприклад, в збільшенні числа прийменників і прислівників [9, с. 83].

З одного боку, зв'язки між предметами і явищами дитина дошкільного віку пізнає насамперед в предметній діяльності. З іншого боку, формування граматичної будови проходить успішно за умови правильної організації не лише предметної діяльності, а й повсякденного спілкування дітей, спеціальних мовних занять та вправ, спрямованих на засвоєння і закріплення важких граматичних форм [39, с. 126].

У той же час, формування граматичної будови мови у дітей середнього дошкільного віку відбувається на основі розширення кола граматичних явищ, що підлягають засвоєнню. Таким чином, можна зробити висновок, граматичні категорії передбачають уміння узгоджувати слова між собою в словосполученнях і реченнях. В дошкільному віці дитина оволодіває морфологічною і синтаксичною системами граматичної будови. Причому морфологічна система – це вміння володіти прийомами словозміни і словотворення, а синтаксична система - вміння складати речення, граматично правильно поєднувати слова в реченні.

Отже, граматична категорія – це граматичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома граматичними значеннями, що виражаються певною системою співвідносних граматичних форм. Є категорії роду, числа, відмінка, ступенів порівняння, особи, часу, способу, виду. При засвоєнні граматичних категорій дитина дошкільного віку повинна освоїти складну систему граматичних закономірностей шляхом аналізу мови оточуючих.

1.2. Особливості розвитку та методика роботи із засвоєння граматичних категорій у старшому дошкільному віці

Ми проаналізували літературу з психології, педагогіки та виділили особливості розвитку дітей шостого року життя, які необхідно враховувати при засвоєнні ними граматичних категорій:

- мова починає виконувати контролюючу функцію;

- ускладнюються вольові прояви, наприклад, вміння підпорядковувати свою поведінку правилам гри;
- підвищується пізнавальна активність;
- зростає інтерес до іншої дитини як до свого відображення;
- дитина частіше бачить в однолітку негативні риси, аналіз своїх вчинків відбувається в основному, через реакцію іншої дитини;
- відбувається ускладнення сюжетно-рольової гри;
- з'являється усвідомлення власних дій.

Виділяються такі новоутворення віку:

- обриси світогляду – схематична картина світу, природи і суспільства, в якій дитина намагається пояснити і упорядкувати навколишній світ за допомогою уяви;
- контролююча функція мови;
- активно формується уява, поява елементів творчої уяви в сюжетно-рольовій грі;
- поява елементів довільності;
- поява особистісної форми спілкування з дорослим [54, с. 83].

Ведучим мотивом цієї форми спілкування стає пізнання. У той же час, у дитини зростають фізичні можливості – рухи стають більш впевненими і різноманітними. З'являється гостра необхідність в русі, в разі обмеження рухової активності діти швидко втомлюються, стають неслухняними, примхливими.

О. Александрова і М. Алексеева стверджують що у старшому дошкільному віці розвивається мислення дитини, з'являється здатність встановлювати найпростіші зв'язки і відносини між об'єктами, з'являється інтерес до навколишнього світу. Поряд з цим, дитина часто звертається до дорослого з одними і тими ж питаннями і потрібно велике терпіння, щоб неодноразово давати на них відповіді. Доброзичливе, зацікавлене ставлення дорослого до дитячих питань і проблем, готовність «на рівних»

обговорювати їх з дітьми допомагає, з одного боку, підтримати і направити дитячу пізнавальну активність в потрібне русло, з іншого – зміцнює довіру дитини до дорослого. В результаті це сприяє появі почуття поваги до старших. Існують дослідження про те, що діти, які не одержують від дорослого відповідей на хвилюючі їх питання, починають проявляти риси замкнутості, негативізму, впертості, неслухняності у ставленні до старших [1, с. 92].

Н. Виноградова та Н. Микляєва визначають зміни в сприйманні у дітей старшого дошкільного віку: воно робиться більш диференційованим. Діти вже можуть тривалий час розглядати предмети, в певній послідовності виявляти в них відмінні частини і визначати співвідношення між ними. У свою чергу, важливим психічним новоутворенням дітей старшого дошкільного віку є вміння оперувати в мисленні уявленнями про предмети. Однак, розуміння деяких залежностей між явищами і предметами породжує у дітей підвищений інтерес до будови речей, що тягне за собою інтенсивне збільшення питань до дорослого, таких як: як? навіщо? чому? На більшість питань діти намагаються відповісти самі, вдаючись до певних дослідів, спрямованих на з'ясування невідомого. При цьому, якщо дорослий неухважний до задоволення пізнавальних запитів дошкільників, у багатьох випадках діти проявляють риси замкнутості, негативізму по відношенню до старших. Тобто, нереалізована потреба у спілкуванні з дорослим призводить до негативних проявів у поведінці дитини [12, с. 46].

Одним з важливих показників розвитку дитини є її увага. До п'яти років у вчинках дитини з'являється дія за правилом – перший необхідний елемент довільної уваги. Саме в цьому віці діти починають активно грати в ігри з правилами: настільні (лото, дитяче доміно) і рухливі (хованки, доганялки). Пам'ять дитини починає інтенсивно розвиватися. В п'ять років дитина може запам'ятати вже п'ять-шість предметів з десяти-п'ятнадцяти, що зображені на картинках [11, с. 34].

У старшому дошкільному віці зв'язок мислення і дій зберігається, але вже не є таким безпосереднім як раніше. Навіть коли не вимагається виконання практичних дій з об'єктом, все одно дитині необхідно чітко сприймати і наочно представляти цей об'єкт. Отже, мислення дітей протікає в формі наочних образів [22, с. 95].

Аналіз психолого-педагогічної літератури доводить, що в старшому дошкільному віці активно проявляється прагнення дітей до спілкування з однолітками. Якщо в трирічному віці дитина цілком задовольняється ігровими діями з ляльками, то дитина з середнього дошкільного віку вже потребує змістовних контактах з однолітками. Причому, діти можуть спілкуватися, наприклад, з приводу іграшок, спільних ігор, загальних проблем. Тобто, їх мовні контакти стають більш тривалими і активними, що також сприяє засвоєнню граматичних категорій.

Нові риси з'являються і в спілкуванні з дорослими. Діти охоче співпрацюють в практичних справах, наприклад, спільні ігри, трудові доручення, догляд за тваринами, рослинами, але поряд з цим активно прагнуть до пізнавального, інтелектуального спілкування.

Процес засвоєння дошкільником граматичних категорій непростий. Він пов'язаний з аналітико-синтетичною діяльністю кори головного мозку. Видатний вчений І.Павлов запропонував ідею про те, що грамати́ка є своєрідною формою динамічного мовного стереотипу. Іншими словами, при зміні граматичних форм, наприклад, іменників, прикметників у дитини виробляється певний динамічний стереотип [17, с. 112]. У той же час, вироблення динамічного стереотипу полегшується великий його стійкістю. Якщо дошкільник, опанував утворенням слів за допомогою суфіксів, то безпомилково буде вживати їх далі.

У засвоєнні граматичних форм мовлення дитиною можна виділити кілька етапів.

1. Спочатку перед дітьми ставиться завдання розуміти сенс сказаного (орієнтуючись на закінчення іменника, розрізняти, де один предмет, а де багато).

2. В подальшому вчать використовувати те або інше слово, словосполучення у мовленні, говорити так, як говорять інші, запозичувати граматичну форму з мови оточуючих.

3. Наступним етапом є самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим (лошата, ведмежата за аналогією зі словоформою кошенята).

4. І нарешті дитина має оцінювати граматичну правильність своєї і чужої мови, визначати, можна чи не можна так сказати (А.Арушанова) [3, с. 74].

У середньому дошкільному віці діти продовжують опановувати систему словозміни та починають оволодівати системою словотворення.

У середній і старшій групах процес формування словотворчих умінь характеризується інтенсивністю, творчістю. Якщо в молодшому віці в більшій мірі вирішуються завдання, пов'язані з розумінням і використанням у мовленні граматичних засобів, то в старшому – завдання оціночного характеру.

Для нас важливі дослідження, вченого-лінгвіста О. Гвоздєва, який визначив закономірності розвитку граматичної правильності мовлення. Його дослідження дозволяють простежити процес засвоєння граматичних категорій і містять величезний матеріал тривалих спостережень за процесом морфологічного і синтаксичного оформлення дитячого мовлення. О. Гвоздєвим розкрита наступна закономірність. У засвоєнні граматичної будови спостерігається певна послідовність: спочатку засвоюється все найбільш типове, рядове, всі продуктивні форми в області словотвору і словозміни (відмінкові закінчення іменників, форми зміни дієслів за особами, часами). Все одиничне, виняткове, що порушує норми цієї

системи, нерідко піддається витісненню з мови дитини. Поступово, шляхом наслідування мови оточуючих, зразки переймаються дитиною в загальному вигляді. Поодинокі, що стоять особняком, слова засвоюються вже в шкільному віці [15, с.59].

О. Гвоздєв окреслив основні періоди у формуванні граматичної будови мови. Перший період – період речень, що складаються з аморфних слів–коренів, які вживаються в одному незмінному вигляді у всіх випадках, коли вони використовуються (від 1 року 3 міс. – до 1 року 10 міс.). Другий період – період засвоєння граматичної структури речення, пов'язаний з формуванням граматичних категорій і їх зовнішнього виразу (від 1 року 10 міс. – до 3 років). Третій період – період засвоєння морфологічної системи мови, що характеризується засвоєнням типів відмін і дієвідмін (від 3 до 7 років). У цей період в більшій мірі засвоюються всі одиничні форми, виключення. Раніше засвоюється система закінчень, пізніше – система чергувань в основах.

М.Коніна стверджує, що структуру словозміни діти освоюють в молодшому і середньому дошкільному віці, структурою словотвору оволодівають переважно в середній групі. В середньому дошкільному віці розвиток словотворчих навичок характеризується насиченістю, креативністю [9]. В старшому дошкільному віці сформовані уїння закріплюються, поповнюються більш складними зразками.

На думку О. Ушакової обсяг граматичних навичок узагальнення можна представити таким чином. *Морфологічний склад мови* дошкільників включає в себе всі граматичні форми. Причому, іменники і дієслова займають особливе місце. Якщо говорити про іменники, то вони позначають предмети, речі, людей, тварин, абстрактні властивості. В свою чергу іменники визначаються граматичними категоріями роду, числа і відмінка, наприклад, розрізняються за родами і змінюються в числі і відмінку.

У дошкільному віці відбувається засвоєння ще цілого ряду відмінкових форм. Після трьох років продовжується засвоєння суфіксів: суфікси на позначення жіночої статі, суфікси діючої особи, суфікси на позначення дитинчат тварин, на позначення збірності та ін. О. Гвоздев відмічає, що засвоєння суфіксів розтягується на весь дошкільний період. Наприклад, суфікси –щик, –ник з'являються в 3 р. 3 міс. – 3 р. 6 міс.; –ець – у 3 р. 6 міс. – 3 р. 9 міс.; –тель – у 3 р. 9 міс. – 5 р.; –ар, –ун – у 5 р. – 5 р. 6 міс.; ух, –х, –к, –ач – у 6 р. – 6 р. 6 міс. Суфікси на позначення дитинчат тварин з'являються в 3 р. 9 міс. – 4 р., процес їх засвоєння розтягується до семи років. Дошкільнята характеризуються надто легким засвоєнням суфіксів, що проявляється в різноманітному словотворенні з допомогою суфіксів [15, с.142].

Потрібно практикувати дітей в правильному використанні відмінкових форм, зокрема вживати форми родового відмінка множини. Дітьми ці форми засвоюються найскладніше, наприклад: картин, ручок, яблук. Оскільки іменник являється важливим компонентом в реченні, він узгоджується з прикметниками в роді, числі і відмінку, координується з дієсловом.

Разом з тим, дітям необхідно показувати різні способи узгодження іменника з прикметниками і дієсловами. Дієслово позначає дію або стан предмета. В літературі дієслова розрізняються по виду – досконалий і недосконалий, змінюються за особами, числами, часами, родами. Діти змушені самостійно вживати дієслова у формі 1-го, 2-го, 3-ї особи однини і множини, а прикладом можуть служити фрази: я хочу, ти хочеш, ви хочете, ми хочемо, вони хочуть. В результаті дошкільники повинні вірно користуватися категорією роду, співвідносити дію і предмет жіночого роду, чоловічого або середнього роду з дієсловами минулого часу. Наведемо приклади: дівчинка сказала, хлопчик читав, сонце сяяло.

Дошкільники навчаються вживати дієслова у формі теперішнього, минулого і майбутнього часу, наприклад: він грає, грав, буде грати. Дітей мотивують до утворення наказового способу дієслова, наприклад: йди, біжи, йдемо, біжимо, нехай біжить, ходімо; до утворення умовного способу, наприклад: грав би, читав би. Для побудови різного типу речень дітям необхідно володіння різними категоріями і формами дієслів.

Поряд з цим, педагоги знайомлять дітей з узгодженням іменника і прикметника в роді, числі, відмінку, з повними і короткими прикметниками, наприклад – веселий, веселі, з ступенями порівняння прикметників (добрий – добріший, тихий – тихіший). Отже, під час навчання діти опановують навичками вживати різні частини мови: займенники, прислівники, сполучники, прийменники [1, с.170].

У словотворенні дітей підводять до розуміння, що можна утворювати одне слово на основі іншого, в основному це однокореневі слова. Утворення слів реалізується за допомогою афіксів (це перш за все закінчення, префікси, суфікси). Способи словотворення в українській мові різні: суфіксальний (наприклад, вчити – вчитель); префіксальний (наприклад, писати – переписувати); змішаний (наприклад, застільний, розбігтися). Також діти можуть від вихідного слова утворювати різноманітні слова: сніг - сніжинка, сніговик [57].

Засвоєння різних способів словотворення дошкільниками сприяє тому, що діти починають правильно застосовувати назви дитинчат тварин, предметів посуду, напрямки руху тощо.

У синтаксисі головним чином, дітей навчають різновидів поєднання слів в словосполученнях і реченнях різних типів – простих і складних. Відповідно до мети повідомлення речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні. Особлива емоційна забарвленість, що виражається спеціальною інтонацією, може зробити будь-яке речення окличним або питальним. У дітей з'являються уміння обмірковувати словосполучення і

потім правильно пов'язувати слова в реченнях. Дошкільники навчаються будувати різні речення, дотримуватись правильного порядку слів, помічати неправильне узгодження слів. Важливо стежити, щоб діти не повторювали однотипні структури. Старші дошкільники засвоюють різноманітні варіанти поєднання слів у реченні, освоюють деякі смислові і граматичні зв'язки між словами, навчаються інтонаційно формувати речення [57].

Особливості оволодіння синтаксичною стороною мови дітьми дошкільного віку розглядаються в роботах А.Богущ, М.Рибнікова, О.Гвоздєва, А.Леушиної, В.Ядешко.

Спочатку діти користуються простими за структурою реченнями, згодом засвоюють більш складні конструкції. Наявність складних речень свідчить про те, що ускладнюються зв'язки (причинні, часові та ін.) між окремими уявленнями.

Діти четвертого року життя в звичайному спілкуванні рідко користуються складними реченнями. Структура вживаних ними речень проста. В достатній мірі легко діти користуються складносурядними реченнями. Речення, що входять до складу складного стають більш поширеними, вживаються однорідні члени. Зміст і форма складнопідрядних речень на п'ятому році життя ускладнюються. Використовуються підрядні речення часу, причини (він не ходив на роботу, тому що у нас був вихідний), місця (де машини військові були, там був салют) [8].

Діти інтенсивно засвоюють складні речення з сполучниками. 61 % усіх сполучників, що засвоює дитина до семи років, засвоюються після трьох років (що, куди, коли, хоч, чому, все—таки, скільки, як, щоб, або, чому, для чого та ін.). Це, в свою чергу, говорить про розвиток зв'язного мовлення у дітей.

Складнопідрядні речення, що вживають діти на четвертому році життя, також мають свої особливості. Спочатку в них відсутні сполучники – діти виділяють речення інтонаційно. Питальні слова, поставлені

вихователем, спонукають дітей вставляти сполучні слова в речення, але не в тій послідовності, в якій потрібно; часто починають речення з запитання (Коли ти поїдеш? Коли я поїду, буде вже літо). Найбільш поширеними підрядними реченнями є підрядні часу, що з'єднуються сполучником коли [15].

Діти п'ятого року життя, як відмічає В.Ядешко, вживають у мові як прості, так і складні речення. Прості речення більша частина дітей починає словами потім, там, ось ще, як це тощо. Але порівняно з попереднім віком діти рідше вживають прості непоширені речення й інтенсивніше – прості поширені, особливо з однорідними членами речення. На п'ятому році життя збільшується кількість складних багатослівних речень до 11 %. У цьому віці діти вільно користуються складносурядними реченнями, в їх складі вперше зустрічаються вставні слова.

Значно ускладнюється структура складнопідрядних речень. Як відмічає В.Ядешко, в мовленні дітей п'ятого року життя в складнопідрядному реченні можна нарахувати до 15 слів. Проте складнопідрядні речення, що вживають діти п'ятого року життя, мають свої специфічні особливості: діти випускають частину головного речення або підрядного; зустрічаються труднощі у формуванні простих речень, що входять до складу складного; замість складнопідрядного речення вживають декілька таких самих за формою, але простіших за змістом речень та ін. На п'ятому році життя діти використовують більше складнопідрядних речень з сполучниками, хоч нерідко трапляються ще і помилки в їх уживанні. На кінець п'ятого року життя в мові дітей з'являються складні речення ускладненого типу, з двох, трьох і більше простих речень [42, с.57].

Таким чином, ми бачимо, що засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку включає три напрями: засвоєння синтаксису, морфології, словотвору. Ми окреслили такі педагогічні умови, що

оптимізують процес засвоєння старшими дошкільниками граматичних категорій:

- подання зразків граматично правильного мовлення;
- збільшення мовної грамотності дорослих;
- специфічна підготовка дітей до вживання складних граматичних моделей, спрямована на попередження похибок;
- засвоєння граматичних категорій в процесі мовної комунікації;
- редагування граматичних помилок.

Розглянемо більш детально виділені умови. М.Алексєєва, О.Литвинова і А.Леонтьєва відзначають, що забезпечення активного мовного середовища – одна з найбільш важливих умов засвоєння дітьми граматичних категорій. Узагальнюючи дослідження цих авторів можна стверджувати, що мовлення оточуючих дитину людей, може мати як позитивний, так і негативний вплив. Так як дитині властиве наслідування дорослому, то вона запозичує не тільки правильні, але і помилкові форми слів, мовні звороти, а також стиль спілкування [35, с. 67].

Велике значення має приклад культурної, грамотної мови дорослих, які оточують дитину. Засвоєння граматичних категорій здійснюється двома шляхами: в процесі безпосередньо освітньої діяльності; в процесі виховання граматичних умінь в щоденній комунікації [10, с. 194].

Крім занять з розвитку мовлення, засвоєння граматичних категорій здійснюється і на інших заняттях. Наприклад, на заняттях з формування елементарних математичних уявлень діти вправляються в узгодженні числівників і іменників, наприклад: п'ять олівців, шість каченят, три їжачка, п'ять їжаків; визначаючи величину предмета, утворюють порівняльну ступінь прикметника, наприклад: довший – коротший, вище – нижче; вчать змінювати числівники, наприклад: шість більше п'яти, п'ять менше шести тощо.

При ознайомленні з природою діти вправляються у вживанні таких граматичних категорій: застосування вищого та найвищого ступенів прикметників, наприклад: восени дні є коротшими, а ночі – довгими; взимку – найкоротші дні, найдовші ночі; у вживанні дієслів, наприклад: навесні день подовжується, а ніч коротшає; восени листя опадає, трава в'яне; навесні набухають бруньки, розпускаються листя, цвітуть квіти.

У практиці роботи використовуються такі традиційні методи і прийоми для формування граматичних форм мовлення: бесіда, дидактичні ігри та вправи, ігри (театралізовані, сюжетно–рольові), моделювання тощо.

Використовуються дидактичні ігри, спрямовані на формування і закріплення нових граматичних форм у дітей. В процесі застосування дидактичних ігор вихователь вирішує такі освітні завдання:

- відмінювання іменників множини в родовому та називному відмінках;
- відмінювання іменників однини і множини у знахідному відмінку;
- вживання роду іменників;
- вживання невідмінюваних іменників;
- вживання дієслів за особами і дієслівних форм з чергуванням приголосних в основі;
- узгодження числівників з іменниками;
- відмінювання іменників, що вживаються тільки в однині або множині;
- правильне вживання прийменників;
- виправлення помилок, зумовлених двомовністю;
- виправлення граматичних помилок [10].

Крім дидактичних ігор використовуються і дидактичні вправи. Це можуть бути вправи на словотворення, головна мета яких – формування інтересу до слова, розвиток критичного ставлення до мовлення, пошук серед різних варіантів слів граматично правильних. Це такі вправи:

- утворення іменників за допомогою суфіксів;
- утворення порівняльних ступенів прикметників;
- утворення дієприкметників;
- утворення іменників від дієслів;
- утворення споріднених слів [10, с. 289].

Використовуються також дидактичні вправи на вдосконалення синтаксичної сторони мовлення.

Зрозуміло, що під час роботи з дошкільниками необхідно використовувати наочність різних типів. При цьому обов'язкова вимога до наочного матеріалу така: він повинен бути знайомий дітям, оформлений естетично, викликати конкретні образи. Перед проведенням дидактичної гри необхідно розглянути іграшки, активізувати словник дітей за рахунок назв кольору, форми, призначення іграшок, дій, які можна з ними здійснювати.

Ігри–драматизації відрізняються тим, що в них розігруються сценки (міні–спектаклі) з іграшками. Спочатку режисером є сам вихователь, пізніше режисером стає дитина. Ігри такого роду надають можливість для відтворення певних життєвих ситуацій, в яких діти вправляються у вживанні прийменників, зміні дієслів, узгодженні іменників з прикметниками.

Отже, на кінець дошкільного віку дитина вже добре володіє рідною мовою. Найбільш типові помилки описані в навчальних і методичних посібниках О.Соловйової, А.Богуш, Л.Федоренко та інших.

Наведемо деякі приклади морфологічних помилок у мовленні дітей:

- помилки у словозміні: заміна закінчень у межах одного відмінка (вікни, дерева, пір'ї);
- відмінювання невідмінюваних іменників (на таніні, по радіву);
- заміна роду іменників (велика собака, один рукавиць);

- неправильне вживання числа іменників (хмарні неби, дві ножиці, одна саня, мої шоколади, зачини дверю);
- помилки у вживанні дієслівних форм (бігу, носю, хо–дю);
- займенників (у її, з їх, з їми);
- числівників (по однім, п'ятім);
- дієприкметників (намальовата, розірвати);
- у чергуванні приголосних в основі іменників (вуші, окі, на ноги, в руці) [10, с. 274].

Морфологічна та синтаксична сторони мови розвиваються паралельно. В оволодінні синтаксисом менше складнощів, хоча науковці відмічають, що синтаксичні помилки більш стійкі. Вони менш помітні оточуючим, тому що дошкільнята користуються усним мовленням і в основному вживають речення з нескладною конструкцією.

Синтаксичні помилки спостерігаються в порушенні порядку слів у реченні.

1.3. Дидактичні можливості заняття для проведення роботи із засвоєння граматичних категорій у старшому дошкільному віці

Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є заняття. Сучасне заняття — форма навчання дошкільників, у якій педагог, працюючи з усією групою, підгрупою або з однією дитиною у визначений режимом час, організовує та спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних, вікових можливостей і освітніх потреб кожного вихованця [48, с. 42].

Структура занять має певні складові, зокрема ділиться на декілька етапів:

1. Вступна частина. Створюється проблемна ситуація, яка стимулює активність дітей до пошуку її рішення (наприклад, задається питання: «Що станеться, якщо на Землі не буде води?»).

2. Основна частина. Дітям даються нові знання, необхідні для вирішення проблемного питання (наприклад, значення води в природі і житті людини) на основі змісту різних розділів програми з опорою на наочність. Паралельно йде робота по збагаченню та активізації словника, навчання зв'язному мовленню.

3. Заключна частина. Дітям пропонується будь-яка практична робота (дидактична гра, малювання тощо) на закріплення отриманої інформації або актуалізацію раніше засвоєної.

Навчання дітей рідної мови, мовленнєвого спілкування та розвитку мовлення відбувається на комплексних і тематичних мовленнєвих заняттях, на яких присутні до 15 дітей (Ф. Сохін, О. Ушакова).

На комплексному мовленнєвому занятті об'єднують три цілком самостійних і водночас мовленнєвих (і тільки мовленнєвих) завдання. Це можуть бути, наприклад, словникова робота, діалог, граматику (контекстове мовлення, звукова культура, побудова речень). Загальну тему таких занять не визначають. Комплексні заняття проводять один раз на тиждень упродовж перших трьох тижнів кожного місяця. Комплексне заняття з розвитку мовлення складається з трьох цілком самостійних частин:

- зв'язне мовлення (планується на кожному комплексному занятті),
- словник (або граматику),
- звукова культура мовлення (або словник) [9].

Зважаючи на рівень підготовки дітей, вихователь може сам визначити, з якої частини розпочинати заняття – зв'язного мовлення, словника чи граматики. Розділ звукової культури переважно є третьою частиною заняття. Тематичне заняття проводять на четвертому тижні кожного місяця у молодшій, середній і старшій групах за певними розділами.

Крім означених занять у дошкільному закладі проводять також інтегровані заняття, які відрізняються від інших типів занять значною інформаційною ємністю, компактністю та логічністю навчального

матеріалу. Такі заняття спрямовані на узагальнення та систематизацію знань дітей, тому вимагають практичних дій дошкільників на занятті та активної розумової праці. Інтегровані заняття – це форма навчально-виховної роботи, яка об'єднує блоки знань із різних розділів програми навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприймання, мислення, почуттів дітей, що дає їм змогу пізнавати певне явище з різних сторін, досягати цілісності знань дітей.

На думку К.Крутії, запроваджуючи інтеграцію в освітній процес ЗДО, необхідно враховувати такі вікові особливості дошкільників:

- поведінка і діяльність дошкільника є «ще недостатньо диференційованим цілим» (Л. Виготський);
- «схоплювання» цілого раніше частин, дозволяє дитині одразу інтегрально бачити предмети (В. Давидов);
- «перш ніж знання про цілісність світу буде оформлено в системі теоретичних понять дитини, вона повинна відтворити рухливий інтегральний образ дійсності на рівні уяви» (В. Давидов, В. Кудрявцев);
- «діти не рівні у своїх здібностях, але рівні у своїх можливостях» (Є.Шулешко);
- для дошкільників є характерним домінування процесів інтеграції (синтезу) над процесами диференціації (аналізу) (М.Подд'яков, О.Подд'яков);
- в умовах інтегрованого підходу взаємопроникнення й систематизація знань дітей, становлення в них цілісної та багатовимірної картини Всесвіту, розвиток пізнавальних здібностей, гнучкого мислення, умінь і навичок відбуваються ефективніше, тому для цієї вікової категорії органічним є інтегрований підхід до змісту освіти (К.Крутії) [29, с. 3].

Інтегроване навчання дошкільників М.Лазаревою дозволяє досягти таких цілей:

- формування цілісної картини Всесвіту (пріоритетна мета);

- забезпечення більш ефективного формування знань, умінь і навичок з кожного напрямку (лінії, розділу) програми, завдяки тому що матеріал укрупнюється та ущільнюється;
- діяльнісна основи засвоєння знань, умінь;
- стимулюється розвиток пізнавальної сфери (пізнавальної активності, потреб, інтересів тощо);
- забезпечується єдність чуттєвого і раціонального в пізнавальній діяльності;
- стимулюється розвиток творчих здібностей, зв'язок отриманих знань з навколишнім життям дітей;
- посилюється виховна спрямованість навчання (гуманізація, екологізація тощо) [31, с. 64].

До формальних цілей інтегрованого навчання віднесено такі:

- зменшення навчального навантаження на дитину за умов збереження якості освіти;
- перерозподіл пріоритетів (виховні та розвивальні цілі є домінуючими);
- ущільнення змісту передбачає обов'язкове дотримання норм тривалості навчальних занять;
- уникнення дублювання змісту освіти;
- виконання функції здоров'язбереження дітей під час навчальної діяльності.

Навчання на заняттях дає можливість дошкільнятам опанувати складний програмний матеріал, гарантує розвиток необхідних мовленнєвих умінь, які потім покращуються в інших видах діяльності.

Для дитини дошкільного віку все ще властиві нестійкість пізнавальних інтересів, нездатність до тривалої вольової дії, висока емоційність, інтерес до ігрової діяльності.

З метою розвитку граматичних форм мовлення необхідні багаторазові повторення (наприклад, для використання в мові певної граматичної форми слова). Але завдання для повтору навчального матеріалу педагог зобов'язаний підібрати таким чином, щоб вони сприймалися дітьми як необхідні і привабливі. Вихователь зобов'язаний брати до уваги той факт, що у 5-річних дітей вміння говорити самому і слухати ровесників тільки формуються. Через це на заняттях з розвитку мовлення їм ще дуже важко зосередитись на поясненні педагога, розповідях однолітків і побудові власних висловлювань.

Зацікавленість дитини на занятті підтримується не тільки доступністю і захопливістю використаного матеріалу, а й емоційно позитивною атмосферою навчання. Діти старшого дошкільного віку заповзятливі, часто висловлюють надмірну поспішність при відповідях на питання вихователя і тому часто помиляються. Вони дуже люблять, якщо педагог хвалить їх, і, навпаки, засмучуються, якщо вихователь публічно висловлює обурення їх відповіддю або дією. Це зобов'язує педагога бути особливо терплячим і коректним: висловлювати доброзичливість і готовність прийти на допомогу, відверто насолоджуватися хорошими відповідями, підбадьорювати дітей в разі труднощів, з довірою звертатися до дитячих вигадок. Таке ставлення вихователя породжує у дітей зустрічну дружелюбність і прагнення співпрацювати. Пропонуючи дитині якесь доручення або завдання, педагог має сказати вихованця що-небудь позитивне, відмітити його досягнення і таким чином пояснити, що змусило його звернутись саме до цього малюкові.

Слід навчати дитину ретельно вислуховувати педагога і один одного, моментально і конкретно виконувати завдання, не заважати дітям. Якщо вони освоюють дані принципи, відпаде потреба в зауваженнях педагога, яких необхідно остерігатися [5, с. 58].

Однією з умов ефективного формування граматичних категорій мовлення дитини вважається чуттєва, образна, що відповідає нормам літературної мови мова педагога. Вона не повинна бути простою. Будь-яке нове слово, мовний зворот вихователь зобов'язаний пояснювати дітям або давати усвідомити самостійно, узагальнюючи потім їх пояснення.

Найчастіше, сформулювавши питання, вихователь повторює його для того, щоб діти краще його зрозуміли. Даний момент педагогічно значущий, так як дає можливість продемонструвати дитині, то що одна і та ж ідея може бути виражена по-різному. Необхідно навчати дитину майстерно висловлювати власні думки. Спочатку – поправляючи, підказуючи їй, потім – надаючи шанс виправити помилку самостійно.

Виконання педагогом даних умов гарантує ускладнення мовлення дитини, як за змістом, так і за формою.

Однією з головних умов продуктивності навчання вважається використання на занятті різних прийомів, що сприяють найкращому засвоєнню і запам'ятовуванню матеріалу.

Прийоми, що сприяють кращому засвоєнню матеріалу:

– чергування хорових і індивідуальних відповідей. Це дає можливість залучити в роботу абсолютно всіх дітей, гарантує будь-якій дитині певне мовне навантаження. Хоровими можуть бути відповіді абсолютно всіх дітей: тільки дівчат або тільки хлопчиків; дітей, які сидять біля вікна або за першими столами; дітей в футболках з аплікаціями тощо;

– застосування різних ігрових ситуацій. Наприклад, складанню розповіді за іграшкою найчастіше передує гра-інсценізація. Беручи участь в ній, дошкільник легко запам'ятовує слова і вирази, які пізніше він зможе використати в своїй відповіді;

– комбінація вправ з ігровими прийомами істотно збільшує мовну динамічність дитини, дає можливість утримувати у них стійкий інтерес до використаного матеріалу заняття;

– мотивована оцінка відповідей дитини. Даний прийом збільшує бажання дитини не просто дати відповідь грамотно, а відшукати цікаве слово, зіставлення для характеристики об'єкта, умови;

– підготовка дітей до сприйняття відповіді однолітка;

– застосування фізкультурних пауз. Статична позиція втомлює чотирирічних дітей, тому педагог зобов'язаний забезпечувати їм можливість рухатись протягом заняття [Гербова, с. 42].

На заняттях регулярно використовуються дидактичні ігри і вправи. Дидактичні ігри дуже складні для керівництва, їх проведення повинно ґрунтуватися на певних принципах:

- актуальність дидактичного матеріалу (актуальні формулювання завдань, наочні посібники), що допомагає дітям сприймати завдання як гру, відчувати зацікавленість в отриманні вірного результату, прагнути до кращого з можливих рішень;

- колективне проведення гри дозволяє згуртувати дитячий колектив в єдину групу, здатну вирішувати завдання більш високого рівня, більш складні, ніж ті, які доступні одній дитині;

- змагальність створює у дитини або групи дітей прагнення виконати завдання швидше і більш якісно, ніж інші, що дозволяє скоротити час на виконання завдання з одного боку, і домогтися реально прийняттого результату з іншого [49, с.124].

На основі зазначених принципів можна сформулювати вимоги до проведення на заняттях дидактичних ігор:

1) наведені дидактичні ігри повинні базуватися на знайомих дітям іграх. З цією метою важливо спостерігати за дітьми, виявляти їх улюблені ігри, аналізувати, які ігри дітям подобаються більше, які – менше;

2) кожна гра повинна містити елемент новизни;

3) не можна нав'язувати дітям гру, яка здається корисною, гра – справа добровільна. Діти повинні мати можливість відмовитися від гри, якщо вона їм не подобається, і вибрати іншу гру;

4) гра - не урок. Ігровий прийом, що включає дітей в нову тему, елемент змагання, загадка, подорож в казку – це не тільки методичний прийом вихователя, а й загальна, багата враженнями діяльність дітей на занятті;

5) емоційний стан вихователя повинен відповідати тій діяльності, в якій він бере участь. На відміну від всіх інших методів, гра вимагає особливого стану від того, хто її проводить. Вихователь повинен демонструвати захоплення грою, не тільки проводити гру, але і грати разом з дітьми;

6) гра – засіб діагностики. Дитина розкривається в грі свої уміння, показує ті аспекти роботи, над якими ще треба працювати;

7) ні в якому разі не можна застосовувати дисциплінарні заходи до дітей, які порушили правила гри або ігрову атмосферу. Це може бути лише приводом для доброзичливої розмови, пояснення, а ще краще, коли, зібравшись разом, діти аналізують, розбирають, хто, як виявив, себе в грі і як треба було б уникнути конфлікту.

Останнім часом популярними стають ігри-квести. Т.Кузнєцова визначає квест-гру як «приклад організації інтерактивного освітнього середовища» [30]. А. Яковенко розглядає квест-гру як «проблемне завдання с елементами рольової гри, для виконання якої використовуються інформаційні ресурси Інтернету». Даний вид гри може бути як індивідуальним, так і груповим. І.Сокіл вважає, що квест – це технологія, що має чітко сформульовану дидактичну задачу, правила, наставника, ігровий задум, метою реалізації якої є розвиток у дітей різних навичок і вмінь [51].

У квесті (пригодницька гра) завжди передбачається завдання, коли необхідно щось розшукати: предмет, підказку, повідомлення, щоб рухатися далі. Діти проходять по заздалегідь розробленому маршруту, розгадують ребуси, головоломки та інші інтелектуальні загадки, виконують рухові або творчо-орієнтовані колективні завдання і знаходять підказки. При цьому основним фоном такої гри є власне оповідання і обстеження оточуючого світу. Все це характеризує гру-квест як унікальну форму освітньої діяльності, що об'єднує в собі різні види рухової, пізнавально-дослідницької, продуктивної, комунікативної, музично-художньої діяльності.

На заняттях з розвитку мовлення вибір сюжету квесту може диктуватися календарною або проектною тематикою, а так само вирішенням конкретної педагогічної проблеми. Персонажі і їх кількість визначаються не тільки сюжетною лінією, а й необхідністю переміщення дітей декількома групами одночасно.

План підготовки гри-квест включає в себе такі обов'язкові пункти: написання сценарію, що містить інформацію пізнавального характеру; підготовка «продукту» для пошуку (карта скарбів, скарб, берестяна грамота, підказки тощо); розробка маршруту пересувань: по-перше, він повинен бути незвичним, але безпечним для дітей, по-друге, для підвищення інтересу дітей, способи пересувань можуть бути різними, по-третє, їх має бути достатня кількість з відвідуванням маловивчених «куточків»; при методичній розробці завдань необхідно спиратися не тільки на вже наявні знання, вміння і навички дітей, але і на зону найближчого розвитку дитини.

Художнє оформлення «зупинок» за маршрутом пошуку має відповідати тематиці і містити в собі підказку-напрямок для продовження шляху. Основа успіху проведення будь-якого квеста залежить від обраної теми, наскільки актуальною і цікавою буде вона для 5-7 річних дітей. Володіючи навіть невеликими знаннями по цій темі, і отримавши певну

свободу мислення і дій, при мінімальному втручанні дорослого, діти зможуть самотійно досягти потрібного результату. Роль педагога в даному випадку зводиться до ненав'язливого спрямування дитячих міркувань в потрібне русло [28]

Квест, як вид командної гри, характеризується сюжетом, ролями, вирішенням проблемних ситуацій (завдань). Квест-гра має ряд особливостей: освітня задача організовується за допомогою ігрової діяльності і носить пошуковий характер. Для цього обов'язковим є наявність сюжету, визначених ролей, ігрових атрибутів для кожного персонажа; роль педагога передбачає непряму участь, що дає більше самотійності дітям, підштовхує їх до тіснішої співпраці між собою, спільного пошуку рішень.

Зміст мотиваційно-цільового етапу: вибір сюжету квест-гри, продумування правил гри; складання сценарію, з головоломками, вікторинами, кросвордами, рольовими сюжетами; продумування системи оцінювання гри, часу гри, безпеки гри.

Самопідготовка педагога до виконання ролі ведучого передбачає складання тексту для координатора гри і його помічників, відповідно до теми і маршруту гри; продумування, зашифровка і оформлення завдань, підказок; репетиція тексту і дій координатора гри і координаторів на етапах проходження маршруту; проходження маршруту квест гри координатором і помічниками.

Підготовка учасників гри передбачає створення позитивного настрою учасників гри напередодні подією; читання художньої літератури, дитячих енциклопедій, створення «скарбнички» інформаційних знань за обраною темою, проведення дидактичних, розвиваючих, настільно-друкованих ігор, перегляд пізнавальних програм; формування (комплектування) команди і вибір капітана; підготовка команди (визначення назви команди, зовнішнього вигляду, ознайомлення з правилами).

Зміст змістовно-діяльнісного етапу: оголошення учасникам легенди квесту-подорожі; пояснення правил гри; роздача командам маршрутних листів проведення гри.

Зміст оцінно-рефлексивного етапу: підведення підсумків гри; нагородження учасників гри.

У нашій практиці ми використовували квест-ігри в межах інтегрованого заняття (розвиток мовлення + ознайомлення з природним довкіллям). Наприклад, була проведена квест - гра «Уроки добра», мета її полягала у формуванні уявлень про добро, доброту, добрі вчинки. Квест - гра включала проходження дітьми кількох станцій: «Наша допомога птахам», «Допоможемо безпритульним тваринам», «Очистимо планету від сміття», «Дорогою добра». В результаті проходження квесту кожна команда при виконанні завдань отримувала промінчик від Сонця, як символу добра. Якщо командою пройдені всі станції, то у них було 7 пелюсток. В кінцевому підсумку вони зібрали сонечко, тобто здійснювали добро, повернувши світ і тепло людям. В рамках першої станції «Наша допомога птахам» командам пропонувалися питання і варіанти відповідей: взимку птахам дуже важко, птахи бояться не холоду, а голоду. З чого можна зробити годівницю для птахів) Діти повинні були вибрати правильні відповіді. Наприклад, на станції «Очистимо планету від сміття» дітям пропонувалося скласти пам'ятку у вигляді умовних знаків для жителів міста: «Очисти планету від сміття своїми силами».

У програмі «Українське дошкілля» визначено такі освітні завдання розвитку граматичної правильності мовлення дітей старшого дошкільного віку:

- вправляти у правильному вживанні іменників родового відмінка однини та множини, у творенні порівняльних ступенів прикметників;

- вчити правильно узгоджувати іменники з прикметниками та займенниками;

- активізувати вміння будувати речення різного типу, прості, поширені з однорідними членами речення, складносурядні та складнопідрядні;

- виховувати критичне ставлення до граматичних помилок у власному мовленні, потребу говорити правильно;

- вчити утворювати нові слова за допомогою префіксів і суфіксів [47, с. 219].

Завдяки проведеній роботі дитина старшого дошкільного віку має вийти на певний рівень сформованості граматичної компетентності. У програмі «Українське дошкілля» виділяються такі показники компетентності дитини:

- володіє граматичними категоріями рідної мови (рід, число, відмінок);

- переважно правильно вживає відмінкові закінчення;

- правильно утворює кличний відмінок іменників;

- легко утворює за вказівкою дорослого нові слова (іменники, прикметники, дієслова) за допомогою суфіксів, префіксів, а також складні слова;

- у мовленні користується різними типами речень: як простими, так і складними, зі сполучниками та сполучними словами, з однорідними членами, прямою мовою;

- складає окличні, питальні, розповідні, безособові речення зі вставними словами;

- добирає однокореневі слова;

- помічає і виправляє граматичні помилки у мовленні дітей, власному та мовленні дорослих [47, с. 220].

Висновки до першого розділу

Граматична правильність мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді

правил. Це норми словотворення частин мови, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично.

Граматику оперує системою наукових понять: граматичні форми, граматичні значення та граматичні категорії.

Грамматична категорія – це граматичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома граматичними значеннями, що виражаються певною системою співвідносних граматичних форм.

Є категорії роду, числа, відмінка, ступенів порівняння, особи, часу, способу, виду. Морфологічні категорії характерні для таких частин мови як іменник, прикметник, дієслово, займенник, числівник. Іменник має категорії роду, числа, відмінка. Прикметник – рід, число, відмінок, ступені порівняння. Займенник та числівник – відмінок, частково рід та число. Дієслово – особи, числа, способу, стану, виду, перехідності, (роду, відмінка).

В роботі з формування граматичної правильності мови є три напрямки. Перший напрям пов'язаний з виправленням або попередженням неточностей і помилок, характерних дітям. Другий напрям – оволодіння дітьми граматичною будовою, розвиток розуміння граматичних форм, формування граматичних узагальнень, їх абстрагування і перенесення на нові області дійсності. Третій напрям пов'язаний з виявленням педагогічних умов формування механізмів граматичного структурування в розділах синтаксису і словотвору

Процес засвоєння дошкільником граматичних категорій пов'язаний з аналітико-синтетичною діяльністю кори головного мозку. Граматика є своєрідною формою динамічного мовного стереотипу. Іншими словами, при зміні граматичних форм, наприклад, іменників, прикметників у дитини виробляється певний динамічний стереотип, який характеризується

значною стійкістю. Якщо дошкільник, опанував утворенням слів за допомогою суфіксів, то безпомилково буде вживати їх далі.

У засвоєнні граматичних форм мовлення дитиною можна виділити кілька етапів: спочатку перед дітьми ставиться завдання розуміти сенс сказаного; в подальшому вчать використовувати те або інше слово, словосполучення у мовленні, говорити так, як говорять інші; наступним етапом є самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим; нарешті дитина має оцінювати граматичну правильність своєї і чужої мови, визначати, можна чи не можна так сказати.

Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є заняття. Сучасне заняття — форма навчання дошкільників, у якій педагог, працюючи з усією групою, підгрупою або з однією дитиною у визначений режимом час, організовує та спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних, вікових можливостей і освітніх потреб кожного вихованця.

На заняттях регулярно використовуються дидактичні ігри і вправи. Можна сформулювати вимоги до проведення на заняттях дидактичних ігор: дидактичні ігри повинні базуватися на знайомих дітям іграх; кожна гра повинна містити елемент новизни; не можна нав'язувати дітям гру; емоційний стан вихователя повинен відповідати тій діяльності, в якій він бере участь; гра – засіб діагностики; ні в якому разі не можна застосовувати дисциплінарні заходи до дітей, які порушили правила гри або ігрову атмосферу.

Останнім часом популярними стають ігри-квести, як «приклад організації інтерактивного освітнього середовища».

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО–ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАСВОЄННЯ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Критерії, показники та рівні засвоєння граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку

Дослідження проводилося у Межиріцькій філії КУ «Вишевицький ліцей». У дослідженні брали участь 29 дітей старшого дошкільного віку.

Мета діагностики: виявити рівень сформованості граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз рівнів засвоєння граматичних категорій здійснювався за такими критеріями і показниками, наведеними в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії та показники рівнів засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку

Оволодіння словозміною	<ul style="list-style-type: none"> - здатність змінювати іменники за числами; - здатність утворювати іменники множини в родовому відмінку; - здатність відмінювати іменники за відмінками; - здатність узгоджувати прикметники з іменниками (зміна прикметників за родами).
Оволодіння словотвором і граматичними конструкціями	<ul style="list-style-type: none"> - здатність утворювати іменники зі зменшено-пестливими суфіксами; - здатність утворювати назви дитинчат тварин; - здатність в утворювати присвійні прикметники; - здатність утворювати відносні прикметники;

	- уміння вживати прийменники в реченнях.
--	--

Кожен показник оцінювався від 0 до 5 балів:

1 бал – дитина не прийняла інструкцію, не зрозуміла завдання.

2 бали - дитина прийняла завдання, але за інструкцією виконати не може.

3 бали - дитина прийняла завдання, виконує з помилками.

4 бали - дитина прийняла завдання, допускає неточності при виконанні.

5 балів - дитина прийняла завдання, виконує всі завдання та інструкції.

Виходячи з перерахованих критеріїв і показників ми виділили три рівні засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.

Високий рівень (28 - 23 бали): дитина добре вміє змінювати іменники за числами, безпомилково утворює іменники множини в родовому відмінку; узгоджує прикметники з іменниками; здатна утворювати присвійні і відносні прикметники; добре вміє утворювати назви дитинчат тварин; вживає прийменники у реченнях.

Середній рівень (22- 15 балів): дитина за допомогою педагога здатна змінювати іменники за числами, утворює іменники множини в родовому відмінку, узгоджує прикметники з іменниками; за допомогою дорослого утворює присвійні і відносні прикметники; за допомогою навідних запитань педагога здатна утворювати назви дитинчат тварин і вживати прийменники в реченні.

Низький рівень (14 і менше балів): дитина не вміє змінювати іменники за числами, допускає багато помилок; здатна утворювати іменники множини в родовому відмінку, прикметники з іменниками; утворення присвійних і відносних прикметників можливо тільки за

допомогою педагога; робить багато помилок при утворенні назв дитинчат тварин; неправильно вживає прийменники у реченні.

Для діагностики засвоєння граматичних категорій нами була обрана експрес-діагностика, запропонована О.Тверською і О.Кряжевських. Обстеження здатності до словозміни передбачало виконання таких завдань: здатність змінювати іменники за числами; утворення іменників множини в родовому відмінку; відмінювання іменників в однині і множини в давальному відмінку; відмінювання іменників однини і множини у знахідному відмінку; відмінювання іменників однини в орудному відмінку; відмінювання іменників однини у місцевому відмінку; узгодження прикметників з іменниками (за родами); узгодження числівників з іменниками.

Виконання завдань оцінювалось за такою сукупністю балів: 45 - 35 балів - високий рівень, 34- 25 балів - середній рівень, 24 і менше - низький рівень.

Ми отримали наступні результати.

Завдання № 1. Здатність змінювати іменники за числами. Була запропонована гра «Один - багато», з опорою на наочність. Вихователь давав таку установку: – Я скажу один предмет, а ти багато. У відповідях дітей найбільші труднощі викликали такі слова: вікно (вікна), вухо (вуха), відро (відра), кільце (кільця). Високий рівень вміння змінювати іменники за числами мають 22% дошкільників, діти легко впоралися з запропонованим завданням, допомога педагога при виконанні їм не була потрібна. У 39% дошкільників спостерігався середній рівень здатності змінювати іменники за числами, під час гри діти допускали помилки в таких словах як вікна, вуха, відра, проте намагалися самі виправити помилки, допомога педагога при виконанні завдань не була потрібна. У 39% дошкільників діагностований низький рівень здатності змінювати іменники за числами, ці діти не могли зрозуміти мету гри, були потрібні

численні підказки педагога, під час гри було допущено багато помилок, які діти не могли виправити самостійно.

Завдання № 2. Утворення іменників множини в родовому відмінку.

Пропонувалося назвати групу предметів, потім відповісти на питання: «Чого не стало?». З назвою групи предметів діти допускали нечисленні помилки, називання множини викликало труднощі у більшості дітей. Наприклад: - Чого не стало? Відповіді дітей: окнов (вікон), олівець (олівців), відро (відер). Деякі діти взагалі не змогли утворити дану граматичну категорію щодо деяких слів.

Аналіз результатів виконання даного завдання показав, що у 12% дошкільників спостерігається високий рівень вміння утворювати іменники множини в родовому відмінку. Діти легко визначали предмети на зображенні, називали іменники в родовому відмінку, чітко вимовляли закінчення. Допомога педагога в процесі виконання завдання дітям не була потрібна. 41% дошкільників мали середній рівень уміння утворювати іменники множини в родовому відмінку. Діти легко визначали предмет на зображенні, однак були допущені помилки при утворенні родового відмінка. В процесі виконання педагог допомагав дітям навідними питаннями. 47% дошкільників мали низький рівень вміння утворювати іменники множини в родовому відмінку. В процесі гри діти взагалі не змогли утворити запропоновану граматичну категорію щодо деяких слів, не могли визначити предмети на зображенні. В ході виконання завдання постійно була потрібна допомога педагога.

Завдання № 3. Відмінювання однини і множини іменників в давальному відмінку. Пропонувалося виконати наступне завдання: «Даша написала листа тваринам в зоопарк, кому вона написала?». Найбільшу трудність викликало відмінювання множини в давальному відмінку при відповіді на питання: «Кому Даша написала листа?». Відповіді дітей: во'вкам (вовка'м), верблюда'м (верблю'дам), порося (поросятам).

Тільки у 10% дошкільників був виявлений високий рівень вміння утворювати іменники в давальному відмінку однини і множини. Ці діти без помилок впоралися із завданням. У 54% дошкільників виявлено середній рівень уміння утворювати іменники в давальному відмінку однини і множини, в процесі виконання завдання було допущено велику кількість помилок, діти не завжди розуміли мету завдання, була потрібна допомога педагога. У 36% дітей виявлено низький рівень, ці діти не змогли впоратися з запропонованим завданням.

Завдання № 4. Відмінювання однини і множини іменників у знахідному відмінку. Дітям пропонувалося відповісти на питання: «Кого ти бачиш? Кого ти бачив?». Відповіді дітей: Я бачив ластівки (ластівок). Я бачив медведев (ведмедів). Я бачу барани (баранів). У 23% дошкільників діагностовано високий рівень вміння утворювати іменники однини і множини в знахідному відмінку. Діти легко змогли відповісти на питання, правильно змінюючи закінчення іменників. У 34% дошкільників виявлено середній рівень уміння утворювати іменники однини і множини в знахідному відмінку. Діти розуміли мету завдання, однак відповідаючи на питання допускали помилки «Я бачив медведев. Я бачу барани». Багато дітей самі себе виправляли. Це говорить про початковий етап формування самоконтролю своїй вимови. У 43% дошкільників низький рівень вміння утворювати іменники однини і множини в знахідному відмінку, діти допускали численні помилки навіть з допомогою навідних запитань педагога.

Завдання № 5. Відмінювання однини іменників в орудному відмінку. Пропонувалося назвати, чим харчуються тварини, труднощі викликало згадування продуктів, яким харчуються тварини.

У 18% дошкільників нами виявлено високий рівень вміння утворювати іменники однини в орудному відмінку. Діти легко називали, чим харчуються тварини, називали велику кількість різних продуктів. У

45% дошкільників виявлено середній рівень уміння утворювати іменники однини в орудному відмінку. Діти змогли відповісти на питання, чим харчуються тварини, проте багато допускали помилки в закінченнях іменників «заєць харчується морква, а олень суха кора», «ведмідь їсть меду і вулики». Однак за допомогою навідних запитань педагога діти виправляли більшість помилок. У 37% дошкільників виявлено низький рівень вміння утворювати іменники однини в орудному відмінку. Вони просто перераховували іменники або мовчали, не знаючи, що відповісти.

Завдання № 6. Відмінювання однини іменників у місцевому відмінку (з прийменником). Дітям пропонувалося назвати предмет і подумати, де він знаходиться по відношенню до машини. Або задавалися питання типу: «Де сидить заєць?», «Де лежить кубик?», «Звідки лялька Даша візьме кубик?». Найбільш часті відповіді: «заєць сидить зверху машини (треба: заєць сидить на машині)», «кубик лежить ззади машини» (треба: позаду машини), «кубик лежить у машини (треба: кубик лежить під машиною)», «Даша візьме кубик з машини (треба: Даша візьме кубик з-під машини)».

У 14% дітей виявлено високий рівень вміння утворювати іменники однини у місцевому відмінку (з прийменником). Діти впоралися із завданням без помилок, проте їм було потрібно більш детально роз'яснити мету завдання. У 38% дітей виявлено середній рівень уміння утворювати іменники однини у місцевому відмінку (з прийменником). Діти за допомогою педагога зрозуміли мету запропонованого завдання, однак допускали велику кількість помилок при виконанні завдання. У 58% дошкільників виявлено низький рівень вміння утворювати іменники однини у місцевому відмінку (з прийменником). Дітьми були допущені численні помилки, була потрібна допомога педагога.

Завдання № 7. Узгодження прикметників з іменниками (зміна прикметників за родами). Пропонувалося завдання, подивитися на картинку і назвати колір кожного предмета. У 29% дошкільників виявлено

високий рівень вміння узгоджувати прикметники з іменниками за родами. Діти легко називали запропоновані на картинках кольори. У 42% дітей визначено середній рівень уміння узгоджувати прикметники з іменниками за родами. Найбільш важко дітям було узгодити жовте яблуко, були відповіді: жовта яблуко. Однак за допомогою педагога багато дітей змогли виправити свої помилки. У 29% дітей визначили низький рівень уміння узгоджувати прикметники з іменниками за родами. Діти допускали при узгодженні велику кількість помилок.

Завдання № 9. Узгодження числівників з іменниками. Дітям пропонувалося порахувати предмети на зображенні: одне вікно, два вікна, три вікна, чотири вікна, п'ять вікон. У 14% дошкільників виявлено високий рівень вміння узгоджувати числівники з іменниками. Діти змогли без помилок порахувати предмети і співвіднести їх із запропонованими іменниками. У 35% дітей діагностовано середній рівень уміння узгоджувати числівники з іменниками. Більшість дітей зробили помилки в узгодженні іменника з числом п'ять. У 51% дошкільників низький рівень уміння узгоджувати числівники з іменниками. Незважаючи на навідні запитання педагога діти не змогли впоратися із завданням і робили помилки при узгодженні всіх запропонованих числівників.

Ми обрахували середнє арифметичне по критерію 1: оволодіння словозміною (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2.

Рівні оволодіння словозміною дітьми старшого дошкільного віку

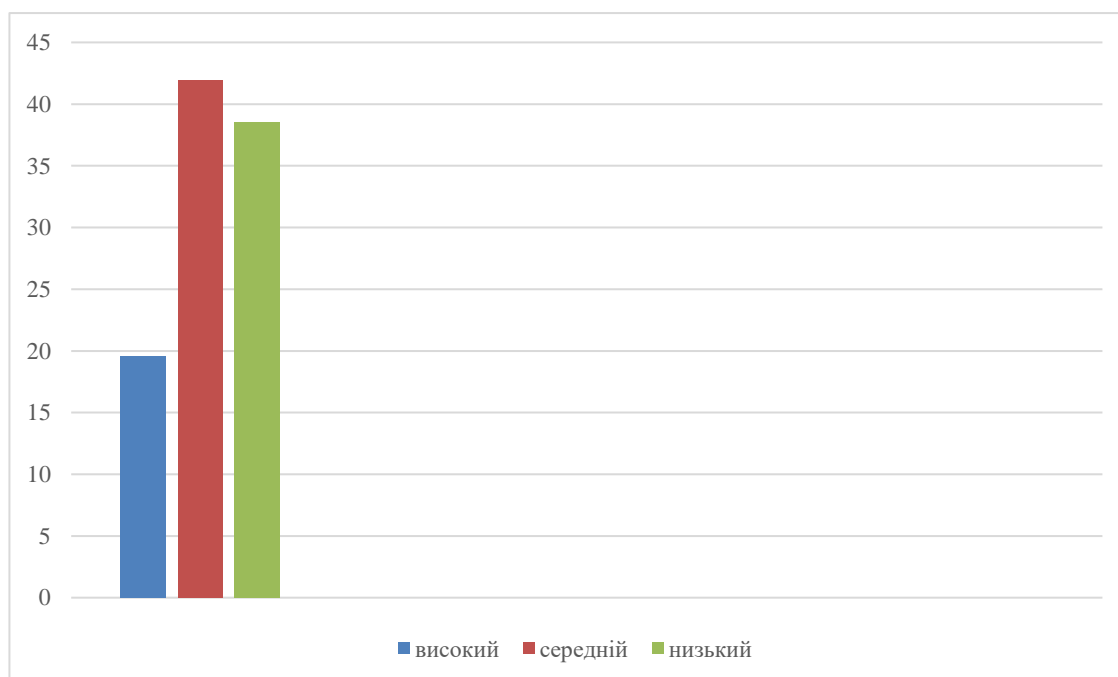
Завдання	Високий	Середній	Низький
Завдання 1	22	39	39
Завдання 2	12	41	47
Завдання 3	10	54	36
Завдання 4	23	34	43

Завдання 5	18	45	37
Завдання 6	14	38	48
Завдання 7	29	42	29
Завдання 8	29	42	29
Середнє арифметичне	19,6	41,9	38,5

Аналіз результатів констатувального експерименту по дослідженню словозміни у дітей старшого дошкільного віку показав, що більшість дошкільників мають середній рівень розвитку, про що свідчить діаграма 2.1.

Діаграма 2.1.

Оволодіння словозміною у дітей старшого дошкільного віку

Критерій 2. Оволодіння словотвором і граматичними конструкціями. Діагностика цього критерію передбачала виконання таких завдань: утворення іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів, утворення назви дитинчат тварин, утворення присвійних прикметників, утворення відносних прикметників, уміння вживати прийменниково-відмінкові конструкції.

Завдання № 1. Утворення іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів. Завдання вихователя: я скажу назву предмета, а ти назви його ласкаво. Високий рівень вміння утворювати зменшувально-пестливі суфікси іменників виявлено у 12% дошкільників. Діти змогли легко виконати завдання, без помилок. Середній рівень вміння утворювати зменшувально-пестливі суфікси іменників у 46% дошкільників. Дітям було важко утворювати слова зі зменшено-пестливими суфіксами від таких слів: дитина – дитинка, стілець – стільчик, хліб – хлібець, мороз - морозець. Низький рівень вміння утворювати зменшувально-пестливі суфікси іменників у 42% дітей групи. Діти навіть за допомогою педагога не змогли назвати запропонований предмет ласкаво.

Завдання № 2. Утворення назви дитинчат тварин. Пропонувалося подивитися і назвати тварину і його дитинча. Ставилися такі питання: у собаки хто? щеня; у корови хто? теля; у коня хто? лоша; у кішки хто? кошенья; у свині хто? поросля; у кози хто? козеня; у кролика хто? кроленья.

Високий рівень вміння утворювати назви дитинчат тварин виявлено у 26% дітей. Ці дошкільники змогли без помилок перерахувати дитинчат запропонованих тварин. Середній рівень вміння утворювати назви дитинчат тварин виявлено у 45% дітей групи. Найбільш важким для дітей виявилось назвати дитинчати коня (коненята замість лоша). Низький рівень вміння утворювати назви дитинчат тварин виявлено у 29% дітей групи. Вони змогли правильно назвати тільки дитинчат кішки (кошенья). Діти називали дитинча собаки – собачонок, а дитинчат корови – маленька корівка. Незважаючи на допомогу педагога діти не змогли виправити своїх помилок.

Завдання № 3. Утворення присвійних прикметників. Пропонувалося назвати, чиї частини тіла намальовані. У 16% дітей виявлено високий рівень вміння утворювати присвійні прикметники. Вони легко змогли назвати всі представлені на малюнках частини тіла. У 32% дітей групи

середній рівень вміння утворювати присвійні прикметники. Для дітей виявилось дуже важким завдання на утворення присвійних прикметників. Деякі діти не змогли утворити слова: бджолиний, пташиний, орлиний, зміїний, собачий, качачий, телячий, свинячий. У 52% дошкільників низький рівень вміння утворювати присвійні прикметники. Діти змогли правильно назвати тільки 2-3 слова, вимова всіх інших слів викликали у дітей труднощі.

Завдання № 4. Утворення відносних прикметників. Дитині пропонувалося стати майстром і зробити стіл. Далі називався матеріал, а дитина повинна була відповісти яким буде стіл, якщо він з дерева, паперу, металу, скла тощо.

Високий рівень вміння утворювати відносні прикметники виявлено у 18% дітей. Діти без помилок впоралися із завданням, проте їм було потрібно роз'яснення педагога стосовно мети завдання. Середній рівень вміння утворювати відносні прикметники виявлено у 41% дошкільників. Найбільше викликали труднощі утворення прикметників від слів: пластмаса (пластмасний замість пластмасовий), сніг (сніжний замість сніговий). Низький рівень виявлено у 41% дітей. Дошкільникам кілька разів пояснили мету завдання, проте вони все одно задавали питання. Дошкільнята з низьким рівнем не змогли утворити жодного відносного прикметника.

Завдання № 5. Уміння вживати прийменниково-відмінкові конструкції. Дітям пропонувалося подивитися на картинку і відповісти на питання: «Де сидить заєць? Звідки вистрибне заєць? ».

За результатами завдання у 11% дошкільників групи виявлено високий рівень вміння вживати прийменниково-відмінкові конструкції. Діти змогли без помилок відповісти на питання педагога за картиною. У 42% дошкільнят виявлено середній рівень. Діти не вміють вживати в мові складні прийменники. На питання, звідки вистрибне заєць відповідали: з

дерева замість з-за дерева, з пенька замість з-за пенька. У 47% дітей ми визначили низький рівень уміння вживати прийменниково-відмінкові конструкції. У відповідях дошкільників спостерігалися численні помилки, була потрібна допомога педагога.

Ми обрахували середнє арифметичне по критерію 2: оволодіння словотвором і граматичними конструкціями (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

Рівні оволодіння словотвором і граматичними конструкціями
дітьми старшого дошкільного віку

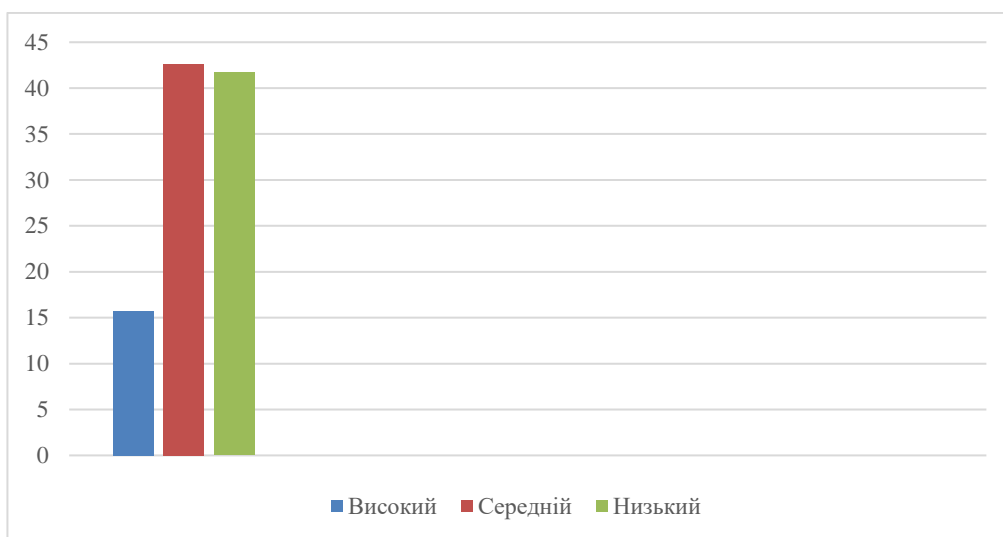
Завдання	Високий	Середній	Низький
Завдання 1	12	46	42
Завдання 2	26	45	29
Завдання 3	16	32	52
Завдання 4	18	41	41
Завдання 5	11	41	48
Завдання 6	11	42	47
Середнє арифметичне	15,7	42,6	41,7

За результатами дослідження видно, що необхідно розвивати граматичні категорії у дітей. У діаграмі 2.2. представлена загальна діаграма оцінювання рівня розвитку словотворення і граматичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку за результатами виконання всіх діагностичних завдань.

В результаті обстеження ми виявили що, незважаючи на те, що діти старшого дошкільного віку мають досить розгорнуту фразову мову, у них відзначаються порушення всіх граматичних компонентів.

Діаграма 2.2.

Оволодіння словотвором у дітей старшого дошкільного віку

При дослідженні словозміни найбільші труднощі викликали завдання на утворення іменників родового відмінка множини. Так, більшістю дітей були допущені такі помилки: «вухи», «вухів» замість «вух», «стілець» замість «стільців». Діти допускали ще й такі аграматизми: «книжок» замість «книг», «м'ячиків» замість «м'ячів». У багатьох дітей виникли труднощі у вживанні прийменників. Наприклад, Віталік прийменники «перед» і «за» заміняв словами «попереду» і «позаду».

При дослідженні словотворчих умінь найбільші труднощі у дітей викликали завдання на утворення назв дитинчат тварин, присвійних прикметників, відносних прикметників, які утворюються від іменників. Багато дітей відповідали, що у корови дитинча називається «коровеня», у коня – «конячка», у собаки – «собачка», «собачонок». Більшість дітей не справилися з присвійними прикметниками. Так, Іван відповів, що лапа ведмедя це «ведмедіна» лапа. Були такі варіанти відповідей на це завдання: «медвежина», «вовкова», «зайкіна».

Проведені методики дозволили виявити рівні засвоєння сформованості граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Рівні засвоєння с граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку

	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
Критерій 1	19,6	41,9	38,5
Критерій 2	15,7	42,6	41,7
Загальний показник	17,6	42,3	40,1

Отже, високий рівень засвоєння сформованості граматичних категорій виявили 17,6% дошкільників, середній рівень виявили 42,3% дітей, низький рівень притаманний 40,1% дошкільників. Зазначене експериментальне дослідження підтвердило необхідність проведення цілеспрямованої роботи з розвитку граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку, так як саме цей аспект відіграє величезну роль у розвитку зв'язного мовлення дітей.

2.2. Методи і прийоми навчання, спрямовані на засвоєння граматичних категорій старшими дошкільниками

Мета нашого експериментального слідження: розробити комплекс вправ, спрямованих на формування граматичних форм мовлення у старших дошкільників.

Робота з формування граматичних категорій мови дітей старшого дошкільного віку здійснювалася за такими напрямками:

І. Перевірка дитячого мовлення та запобігання помилкам.

Насамперед вихователь має знати, які помилки характерні для дітей групи, де він працює, як часто вони трапляються в їх мові. Для цього двічі на рік у вересні – жовтні і травні перевіряють мовлення кожної дитини, звертаючи увагу на особливості побудови речень: які речення переважають у мові дітей (прості, поширені, однослівні відповіді, складносурядні, складнопідрядні), який порядок слів у реченні, особливості вживання

сполучників і сполучних слів; відмінювання іменників (наприклад, вихователь зазначає, що дитина робить помилки в іменниках жіночого роду в орудному відмінку, змінює невідмінювані слова тощо); уживання роду і числа іменників, узгодження з іншими частинами мови; уживання дієслівних форм (відмінювання за особами, чергування в основі слова); граматичні помилки, зумовлені інтерферентним впливом (двомовністю – так звані русизми). Результати перевірки записують у спеціальний зошит.

Вихователь повинен мати спеціальний матеріал для перевірки дитячого мовлення, а також визначити прийоми і методи, які б дали змогу якнайповніше виявити особливості граматичної будови мови дітей. Наведемо окремі з них: розповідь за сюжетними картинками, при цьому зміст картинок має бути такий, щоб дитина могла за ними скласти речення різної складності; читання невеликих оповідань і бесіда за їх змістом; індивідуальні бесіди (за раніше складеним планом) і розмови вихователя з дітьми; дидактичні ігри з картинками та іграшками типу «Чого не стало?»; спеціально дібрані дидактичні вправи [48].

II. *Виправлення помилок.* Виправлення помилок та запобігання їм нерозривно пов'язані між собою, оскільки виправити помилку в однієї дитини означає попередити її в інших. Постійне виправлення помилок допомагає дітям засвоїти граматичні норми. Для виправлення помилок використовують такі прийоми, як *зразок граматично правильної мови, пояснення, запитання, словесне доручення, схвалення*. Ще педагог використовує: демонстрацію зразка правильної форми (але ні в якому разі не повторює помилку дитини); зауваження типу: «Так говорити не можна», «Ти неправильно сказав (– ла)»; нагадування: «Як треба правильно сказати?» [6, с. 57].

Методи і прийоми роботи з дітьми, що сприяють запобіганню помилкам: дидактичні ігри, вправи, читання літературних творів, перекази, заучування коротких віршів з важкими граматичними формами,

етимологічний аналіз слів, етимологічні розповіді про походження слів для кращого засвоєння з лексичного значення та вживання в мові [6, с. 57].

III. *Наявність правильного зразка для наслідування.* Дитина зростає в мовному середовищі. Спочатку вона не розмовляє, чує мову дорослих, звернену до неї. Потім, у певному віці, дитина сама включається в активне мовне спілкування. Середовище відіграє величезну роль у розвитку мовлення маленької дитини, даючи або не даючи їй змогу багато говорити і часто чути мову дорослих; воно прискорює або гальмує розвиток мовлення. Літературне або неправильне мовлення середовища робить літературним або неправильним мовлення дитини. Правильність мовлення дитини залежить багато в чому від мовлення дорослих [53, с. 102].

Дитина наслідує мову батьків, якщо вона виховується вдома, або мову виховательки, няні в дитячому садку. Є. Водовозова підкреслювала, що коли мати погано говорить, заїкається, має будь-який недолік у вимові взагалі або окремих словах і звуках, якщо її мова має будь-які особливості, то в більшості випадків ці самі недоліки прищеплюються й дитині. Відвикати від недоліків дитинства дуже важко [3, с. 135].

Отже, правильність мови дітей залежить також від наявності правильного зразка.

IV. *Розвиток слухової уваги.* Систематична робота над виправленням помилок у дітей розвиває їхню слухову увагу, привчає прислуховуватися до мови дорослих, товаришів, своєї власної. При постійному контролі вихователя за граматичною правильністю мови дітей, наявності правильного мовного зразка, діти легко помічають помилки в мовленні товариша. Наприклад: «Толю, ти неправильно сказав «їхаю», потрібно сказати: «їду». «А няня говорить неправильно «ходю», потрібно сказати «ходжу».

Значно гальмують розвиток слухової уваги шум у груповій кімнаті, голосне мовлення вихователя й няні. Діти втрачають здатність

прислуховуватись і чути слово. Тому обов'язковою умовою розвитку слухової уваги є створення спокійної обстановки. Вихователі мають розмовляти голосом середньої гучності й привчати до цього дітей. Вихованню слухової уваги допомагають ігри «Тиша», «Зіпсований телефон», «Послухай і передай далі», «Хто як сказав?» та ін.

V. *Спільна робота дитячого садка і сім'ї.* виправити граматичні помилки в дітей можна лише спільними зусиллями дитячого садка й сім'ї. Часто причиною помилок є наслідування неправильної мови батьків. У таких випадках вихователь має поговорити з ними, звернути увагу на помилку, порадити відповідну літературу.

Пропонуємо різні види роботи з батьками. Міні-лекція «Особливості формування граматичної будови мови у дітей старшого дошкільного віку», консультація «Як допомогти дитині засвоїти граматичні категорії рідної мови», семінар-практикум «Ігри для засвоєння граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку», педагогічна година «Робота з батьками в аспекті засвоєння граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку».

Для реалізації завдань із засвоєння граматичних категорій мови ми застосовували такі методи і прийоми навчання [6, с. 59].

Формуванню морфологічних умінь сприяють такі методи:

- дидактичні ігри і вправи;
- заучування коротких віршів з важкими граматичними формами;
- переказ літературних творів (казок, коротких оповідань).

При засвоєнні способів словотворення педагог використовує такі методи і прийоми навчання:

- пояснення етимології слів;
- «демонстрація» способів словотворення на основі літературних творів;
- вправи дітей в етимологічному аналізі слів «Чому так називається?»;

- вправи в словотворенні (за аналогією, систематизація способів словотворення, творчі завдання);
- вправи на знаходження і утворення споріднених слів;
- моделювання «складних» слів (наприклад, ловить рибу – рибалка, ламає кригу – криголам) [6, с. 59].

Ми запропонували такий комплекс дидактичних ігор і вправ з формування граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку, який використовували на заняттях та у дозвіллевій діяльності.

Дидактичні ігри на розвиток умінь словозміни.

Мета гри	Хід гри
Вчити дітей диференціювати іменники називного відмінка однини і множини. Слова: перо-пір'я, гніздо-гнізда, лист-листя, крило-крила, дерево –дерева, вікно-вікна, відро-відра, озеро-озера	Гра «Один-багато» Педагог пропонує дітям стати в коло, сам встає в середину, тримає м'яч. Вихователь: «Діти, а ви хочете пограти? Зараз ми з вами пограємо в гру «один-багато». Я називаю слово і кидаю м'яч, наприклад: я говорю рука, а ви повертаючи мені м'яч, називаєте слово у множині - руки. Починаємо».
Закріплювати безприйменникові конструкції однини знахідного відмінка з нульовим закінченням неживих іменників	Гра «Допоможи закінчити речення». Хід гри На дошці висять картинки: будинок, круглий стіл, м'яч, ліжко в переплутаному порядку. Вихователь буде читати дітям текст, в якому пропущені деякі слова. Діти дивляться на картинки-підказки і вставляють слова. Вдалині я бачу ... (будинок). Стоїть в будинку круглий ... (стіл). Бачу м'який ... (стілець) Захотів я відразу спати. Під стільцем бачу ... (м'яч). Може взяти і пограти ???
Закріплювати конструкції	Гра «Ми ходили в зоопарк»

<p>однини знахідного відмінка із закінченням -у, -ю неживих іменників чоловічого і жіночого роду на -а, -я в називному відмінку і з закінченням -а, -я.</p>	<p>На столі перед дітьми стоять маленькі іграшки: лисиця, слон, їжак, павук, тигр, ведмідь, вовк, качка, каченя, лев. Вихователь: «Діти, давайте уявимо, що ми з вами були в зоопарку, а наш друг Петрик не зміг піти в зоопарк бо захворів і йому дуже цікаво дізнатися кого ми бачили в зоопарку. Давайте розповімо кого ми там бачили». Вихователь пропонує дітям взяти по одній іграшці і почати свою розповідь зі слів: «в зоопарку я бачив ... (лисицю, ведмедя, слона тощо).</p>
<p>Закріплювати конструкції однини родового відмінка іменників чоловічого, жіночого та середнього роду на -а, -я.</p>	<p>Гра «Чого не стало?» Вихователь показує дітям чотири, п'ять картинок: м'яч, будинок, відро крісло, кільце. Вихователь: «Діти, подивіться уважно на ці картинки. Зараз ви закриєте очі, а я одну картинку приберу. Коли ви відкриєте очі, ви повинні будете сказати, чого немає.</p>
<p>Закріплювати конструкції однини в формі давального відмінка іменників.</p>	<p>Гра «Миска з частуваннями» На столі стоять фігурки тварин: їжак, заєць, півень, корова, кошеня, білка, ведмідь, собака. Вихователь виносить велику миску з різними частуваннями: жолудь, морква, насіння / зернятка, трава, сіно, молоко, гриби, горіхи, мед, кісточка. Вихователь: «Діти, подивіться скільки у нас сьогодні гостей. Якщо хтось приходить в гості, то гостей прийнято пригощати. А ми ж з вами гостинні? Подивіться, як багато у нас різних страв, давайте нагодуємо наших гостей. Кому ми дамо моркву? (зайцю). Пригощай, Світланко, зайчика. Вова, кому ти даси жолудь? (їжаку)».</p>
<p>Вчити дітей узгоджувати іменники з дієсловами теп. часу 3 особи. Мовний матеріал кажуть, мовчить-мовчать, поет-співають, плаче-плачуть, чистить-чистять,</p>	<p>Гра «Він-Вони». У руках у вихователя дві картинки: картинка із зображенням хлопчика в одній руці, а в іншій - картинка з зображенням групи дітей. Вихователь: «Діти, коли я вам показую картинку із зображенням хлопчика я називаю його дії. «Він (хлопчик) лежить». А коли я вам показую картинку із зображенням дітей ви повинні мені</p>

стрибає-стрибають, біжить-біжать, пече- печуть	назвати теж дію, але з слово ВОНИ. «Вони лежать». Давайте спробуємо. Вихователь показує картинку із зображенням хлопчика і каже: «Він стоїть». Діти: «Вони стоять».
Вчити дітей узгоджувати числівники з іменниками	Гра «Великі математики» Вихователь: «Діти, сьогодні ми з вами будемо великими математиками. А що вміють робити математики? (рахувати). Я вам буду показувати предмети і ми разом будемо їх рахувати. Допоможете мені?» (лічба в межах 10). Вихователь: «У саду ростуть дерева. Нам треба їх порахувати одне ... (дерево), два ... (дерева), п'ять (дерев) ... десять ... (дерев)». «На дереві ростуть груші - одна ... (груша), дві ... (груші), десять ... (груш)». «А під грушою сидять поросята, давайте їх порахуємо - одне ... (поросся), два ... (поросяти)...». «На іншому дереві ростуть яблука, скільки ж їх? Давайте рахувати - одне ... (яблуко), два ... (яблука), п'ять ... (яблук), десять ... (яблук)». «Хтось під яблунею залишив ляльок, давайте їх порахуємо - одна ... (лялька), дві ... (ляльки), п'ять ... (ляльок), десять ... (ляльок)». «Діти, ми такі хороші математики!».
Вчити дітей змінювати дієслова за часами Мовний матеріал: літали- літаємо-будемо літати, стрибали-стрибаємо- будемо стрибати, говорили-говоримо- будемо говорити	Гра «Мандрівники в часі» Діти, сьогодні ми з вами будемо подорожувати в часі. У нас три часи: минуле, сьогоднішнє і майбутнє. Я вам кажу, що ми робимо зараз, а ви говорите, що ми робили до цього і що будемо робити після. Наприклад: Зараз ми сидимо, в минулому часі ми сиділи, а в майбутньому ми будемо сидіти. В теперішньому часі ми стоїмо, а що ми робили і будемо робити? (стояли, стояти) тощо.
Вчити дітей розуміти і вживати прийменниково- відмінкові конструкції однини.	Гра «Дні тижня». У грі беруть участь сім дітей. Вихователь пропонує дітям згадати дні тижня. Потім вихователь пропонує кожній дитині вибрати собі «ім'я». Вихователь: «Марина, яким днем тижні ти хочеш бути? Вибери собі «ім'я». Ігор, а ти яким днем тижня хочеш бути? Вибери собі «ім'я».

	<p>Таким чином кожна дитина вибирає собі ім'я по дням тижня. Далі вихователь пропонує дітям встати один за одним так, як йдуть дні тижні. Після того, як діти вишикувалися в правильному порядку вихователь починає ставити питання: «Середа, скажи, хто стоїть перед тобою? (вівторок) А хто йде за тобою? (четвер) Подібні питання задаються всіх днях тижня»</p>
<p>Вчити дітей розуміти і вживати прийменниково-відмінкові конструкції однини.</p>	<p>Гра «Допоможи Незнайкові».</p> <p>На дошці висить картинка з зображенням кімнати з меблями (з обстановкою в кімнаті). Також для гри використовується казковий персонаж - Незнайко.</p> <p>Вихователь: «Діти, сьогодні до нас в гості прийшов Незнайка. Давайте з ним привітаємося. Здрастуй, Незнайка. Незнайка забув, де знаходиться меблі в його кімнаті. Давайте допоможемо йому згадати. Подивіться на картинку, яка висить на дошці. Це кімната Незнайки. Скажіть, де знаходиться шафа по відношенню до вікна? (праворуч від вікна). А де знаходиться стілець по відношенню до столу? (близько столу) Де знаходиться ліжко по відношенню до двері? (навпроти дверей)».</p> <p>Таким же чином діти відповідають на питання по кожному предмету в кімнаті.</p>
<p>Закріплювати конструкції множини в формі давального і орудного відмінків іменників.</p> <p>Мовний матеріал: прийшли до: вовків, кошенят, метеликів, хлопчиків, дівчат, собак; в гостях грали м'ячами, ляльками, малювали олівцями, тупотіли ногами, ляскали</p>	<p>Гра «Йдемо в гості».</p> <p>По всій групі розвішані різні картонні будинки. У віконці кожного будинку заховані його мешканці. Вихователь: «Ми сьогодні в незвичайному місті, тут багато будинків в яких живуть різні жителі. Давайте підемо до них в гості». Підходячи до будиночка діти відкривають віконце. Наприклад: відкривши віконце першого будиночка бачимо жуків. Вихователь: «до кого ми прийшли в гості?» Відповідь дітей: «до жуків». В іншому будиночку в віконці з'явилися бабусі. Вихователь: «а до</p>

руками тощо.	кому ми зараз прийшли в гості? ». Відповідь дітей: «до бабусь». Вихователь: «бабусі в гості нас запросили, спати поклали і накрили нас ... (ковдрами)».
Закріплювати конструкції множини в формі родового відмінка іменників. Матеріал: котів, шаф, куль, суконь, собак, троянд, книжок, коліс, ковдр, вікон, листів, кілець, лікарів.	Гра «Є-ні». Вихователь пропонує дітям стати в коло, а сам стоїть в центрі з м'ячем. Вихователь: «Діти, я буду кидати вам м'яч і говорити, що у мене є, а ви будете кидати м'яч мені і говорити, чого у вас немає. Наприклад: у мене є столи, а у вас немає столів. У мене є горіхи, а у вас немає горіхів. У мене є сумки, а у вас немає ... (сумок). У мене є помідори, а у вас немає ... (помідорів)».
Вчити дітей диференціювати дієслова 1, 2, 3 особи теперішнього часу.	Гра «Я-ти – він - вона». Перед дітьми на столі сидять іграшки: ведмідь і лялька. Вихователь: «Діти, давайте з вами пограємо в гру « я-ти-він-вона ». Я буду говорити вам слова-дії, а ви будете по черзі змінювати їх. Наприклад: я говорю слово «нести», а ви показуючи на себе говорите: «Я несу», показуєте на ведмедя і говорите: «Він несе», потім показуєте на ляльку і говорите:« Вона несе», а потім ви повинні будете показати на свого сусіда і сказати: «Ти несеш». Давайте спробуємо». Вихователь черзі називає слова: стояти, сидіти, говорити, бігти, є, читати тощо
Вчити дітей узгоджувати прикметники з іменниками в називному відмінку однини і множини.	Гра «Підбери слова». Вихователь: «Діти, подивіться, який у мене блакитний шарф. А як ви думаєте про що ми також можемо сказати «блакитний»? Підберіть слова до слова блакитний (хустка, квітка, светр, кораблик, м'ячик). Ой, Оля, яка в тебе гарна кофта. Діти, а яка у Олі кофта? (червона). Правильно, а про що ми ще можемо сказати «червона»? (шапочка, книга, площа, майка, стрічка, помада). Діти, а давайте подумаємо про кого ми можемо сказати «добрі»?

	(вихователі, гноми, бабусі, сусіди). За аналогією вихователь дає дітям слова: великий, дорогий, смачний, веселий, велика, лісова, висока, велика, солодке
Вчити дітей узгоджувати іменники з дієсловами в числі.	Гра «Дзига». У центрі столу стоїть іграшка-дзига на якій приклеєна стрілка. Навколо дзиги розкладені сюжетні картинки, зображують дії (наприклад: грають, малюють, будують, копає, вмивається, причісується). Вихователь пропонує дітям розкрутити дзигу і подивитися на яку картинку вкаже стрілка, потім пропонує придумати речення з цим зображенні. Наприклад: випала картинка на якій зображено дію - будують. Діти повинні придумати речення, наприклад: діти будують вежу.
Вчити дітей узгоджувати числівники з іменниками в різних відмінках.	Гра «Хто на якому місці». Діти, сьогодні у нас в саду було змагання, в якому брали участь іграшки. Давайте ми з вами подивимося і озвучимо їх результати. На столі стоїть п'єдестал пошани на який потім виставляються іграшки (п'єдестал можна побудувати з кубиків). Вихователь: «До нас прийшли іграшки, які брали участь в стрибках: ведмідь, заєць і лисеня. Вихователь розставляє іграшки по призових місць: 1 місце - заєць, 2 місце - ведмідь, 3 місце - лисеня, просить дітей відповідати повними реченнями. Діти, хто стоїть на першому місці? (на першому місці стоїть заєць) Хто стоїть на другому місці? Аналогічним чином діти відповідають на питання про гімнастів, лижників
Вчити дітей узгоджувати порядкові числівники з іменниками	Гра «Один по одному ставай!». «Діти, коли ви приходите на фізкультурне заняття з чого воно починається? Тренер просить встати вас один за одним. От і наші тварини вирішили позайматися фізкультурою. Вони вже побудувалися. Давайте назвемо по порядку хто за ким стоїть. Не забудьте, що відповідати потрібно повними реченнями. хто стоїть

	перший? (перший сьогодні стоїть жираф). Хто другий? (другий сьогодні верблюд)
--	---

Дидактичні ігри на розвиток умінь словотворення

Мета гри	Хід гри
Вчити дітей утворювати іменники з зменшувально-пестливими суфіксами: к-, ик, -чик-. Картки із зображенням: м'яч-м'ячик, халат-халатик, олівець-олівчик, таз-тазик, костюм-костюмчик, стілець-стілецьчик,	Гра «Новосілля» Вихователь говорить дітям, показуючи ляльок (Даша велика лялька, а Маша – маленька лялька): «Діти у ляльок Маші і Даші сьогодні новосілля, вони переїхали в нові будинки. Але ось біда, вантажівка перевозила їх речі по поганій дорозі. Машина тряслася і всі речі Даші і Маші переплуталися. Давайте допоможемо лялькам розібрати їх речі. Даша велика і речі у неї великі, а Маша – маленька і всі речі у неї маленькі, тому ми їх будемо називати лагідно. Наприклад: у Даші м'яч, а у Маші м'ячик (в цей час вихователь показує картинки з зображенням м'ячів, а потім кладе їх поруч з ляльками). Далі діти розбирають картинки і називаючи предмети роздають їх лялькам.
Вчити дітей диференціювати значення суфіксів іменників к, -ищ-.	Гра «Гном і велетень» Вихователь ділить дітей на дві команди. Одна команда гноми, а інша - велетні. Потім вихователь пояснює, що у гномів все маленьке, а у велетнів – величезне. Наприклад: у гнома ручки, а у велетня ручищи. У гнома ніжки, а у велетня – ножища (пояснюючи можна використовувати різну інтонацію в мові). Після пояснення вихователь просить команди називати слова (предмети), що пропонуються вихователем в потрібній величині. Потім пропонується командам помінятися місцями.
Вчити дітей диференціювати дієслова доконаного і	Гра «Парами» На дошці висять картинки в розкиданому порядку, на яких зображено зроблена дія і дія, яка відбувається. Одній

<p>недосконалого виду. Картинки із зображенням: одягається-одягнувся, малює-намалював, прибирає-прибрав, фарбує-пофарбував</p>	<p>дитині пропонується вибрати картинку, де дія ще відбувається, а іншій – вибрати картинку, де дія вже зроблена. Наприклад: перша дитина вибирає картинку хлопчик вмивається, а іншій необхідно знайти картинку, де хлопчик уже умився.</p>
<p>Вчити дітей утворювати дієслова з префіксами на-, по-, ви-.</p>	<p>Гра «Придумай сам» На столі перед дітьми лежать картинки на яких зображені дії. Вихователь просить взяти кожен дитину по картинці, назвати зображене дію і придумати речення / словосполучення з цим словом-дією. Наприклад: дитина взяла картинку на якій зображено, як хлопчик наливає воду в стакан. Він повинен назвати дію - і придумати з цим словом речення</p>
<p>Вчити дітей утворювати присвійні прикметники з допомогою суфікса -ін. Мовний матеріал бабусин клубок, мамин ополоник, татів молоток, кошкіна іграшка (мишка)</p>	<p>Гра «Чий предмет?» Перед дітьми сюжетна картинка на якій зображено, як бабуся в'яже, дідусь читає, мама готує, тато працює, кішка грає. Вихователь показує дітям картинки з різними предметами і каже: «Назви предмет і скажи чий він». Наприклад: показує клубок ниток і питає: Що це? (клубок) Чий він? (Бабусин). А це що? (Молоток). Чий? (татів).</p>
<p>Вчити дітей утворювати іменники за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів -ен- Картки із зображенням: лисиця-лисень, слон-слоненя, тигр-тигрень, лось-лосень, ведмідь-ведмежа, вовк-вовченя, кінь-лоша, свиня порося</p>	<p>Гра «У зоопарку» Вихователь: «Діти, сьогодні мені зателефонував директор зоопарку і сказав, що у них трапилася неприємність. Після прибирання в клітках у звірів працівник зоопарку забув їх закрити і всі дитинчата розбіглися. Допоможіть дитинчат повернути до своїх мам». На столі розкидані картинки із зображенням дитинчат. На фланелеграфі висять картинки із зображенням мам різних звірів. Завдання дітей правильно назвати і співвіднести звірів і їх дитинчат.</p>

<p>Вчити дітей утворювати іменники з суфіксом -ніц-.</p>	<p>Гра «Наведи порядок»</p> <p>На дошці висять картинки із зображенням цукорниці, мильниці, хлібниці, цукерниці (картинки великого розміру). Близько ляльки Маші лежать картинки із зображенням цукру, мила, хліба і цукерок (картинки маленького розміру). Вихователь говорить дітям: «Діти, допоможіть ляльці Маші розкласти речі по своїх місцях». Вихователь бере картинку із зображенням мила і питає: «Діти, де має лежати мило?». Відповідь дітей: «в мильниці». Вихователь вішає картинку із зображенням мила на картинку з мильницею.</p>
<p>Дидактична задача вчити дітей утворювати дієслова за допомогою префіксів просторового значення.</p>	<p>Гра «Якого слова не вистачає»</p> <p>Діти, допоможіть мені закінчити речення: Бабуся в гості ... (приїхала); Літак в аеропорт ... (прилетів); Хлопчик з мамою додому ... (прийшли); Ми покликали кішку і вона ... (прибігла); Ми на кораблі до причалу ... (припливли) »</p>
<p>Утворювати присвійні прикметники з використанням суфікса і з чергуванням в корені; узгоджувати прикметники з іменниками.</p> <p>Картки із зображенням хвостів тварин: вовк, заєць, білка, птиця, вівця, ведмідь</p>	<p>Гра «Чудо-мішечок»</p> <p>Вихователь кладе в чудо-мішечок картинки із зображенням хвостів тварин. Потім пропонує кожній дитині дістати картинку. Подивитися на неї і сказати чий хвіст? Якщо дитина каже, що на зображенні хвіст собаки, то вихователь задає питання: Як сказати по іншому: Хвіст собаки - це ... (собачий хвіст).</p>
<p>Вчити дітей утворювати слова-професії</p>	<p>Гра «Професії»</p> <p>Вихователь пропонує дітям пограти в гру професії і пояснює завдання: «Я вам буду називати предмети, а ви будете мені відповідати людині якої професії вони призначені. Наприклад: ноти, смичок, скрипка - скрипаль. М'яч, ворота футболка - футболіст.</p>

Вчити дітей утворювати дієслова з префіксами просторового значення	Гра «Мое місто» На столі перед дітьми картина «мое місто» із зображенням будинків, мостів, річок, пішохідних переходів, аеропорту, парку. Дітям дають невеликі фігурки: машинка, літак, чоловічок, собака. Дітям пропонується здійснювати дії з фігурками, коментуючи їх. Наприклад: машинка виїжджає з гаража, проїжджає парк, переїжджає через міст, в'їжджає в гараж
--	--

На заняттях з розвитку мовлення був реалізований комплекс ігор, спрямований на формування граматичної будови мови у дітей старшого дошкільного віку на прикладі тем: «Будинок. Квартира», «Меблі», «Посуд» тощо. На кожен тему був представлений ряд завдань і вправ до них з назвою, інструкцією і наочним матеріалом до кожного завдання.

Тема «Будинок. Квартира». Завдання полягали в наступному: закріплювати вміння утворювати іменники однини знахідного відмінка, удосконалювати вміння утворювати складні слова, розвивати вміння утворювати слова-антоніми, практикувати в утворенні відносних прикметників. Перша гра називалася «Я знайду», спочатку дітям пропонувалося назвати кімнати, які є, а потім продовжити фразу «Я знайду», тим самим утворити іменники в знахідному відмінку.

Наступна гра «Поверхи», дітям пропонувалося порахувати поверхи, а потім за допомогою складання основ, утворити нові слова. Третім завданням стало «Навпаки» діти називали словосполучення, а потім підбирали до прикметника антонім. Остання гра називалася «Будинки бувають різні», діти називали робочий матеріал, з якого будують будинки, а потім утворювали відносні прикметники від іменників.

Наступна тема «Меблі». Завдання полягали в наступному: практикувати в утворенні іменників зі зменшено-пестливим значенням, закріплювати навик узгодження іменників з присвійними займенниками,

розвивати вміння узгоджувати іменники з числівниками в роді, числі, удосконалювати вміння утворювати відносні прикметники.

Перша гра називалася «Назви ласкаво», дітям пропонувалося назвати предмети меблів ласкаво, а слідом гра «Все моє», потрібно було узгодити предмети меблів з присвійні займенниками. Далі було завдання на узгодження іменників з числівниками, діти узгоджували предмети меблів різного роду з числівниками. Завершальною стала гра «Назви одним словом», в якій треба було утворити прикметник від іменника.

Тема «Посуд». Завдання полягали в наступному: удосконалювати вміння утворювати іменники множини називного відмінка, практикувати в утворенні прикметників-антонімів, закріплювати вміння утворювати іменники за допомогою суфіксального способу, розвивати вміння узгоджувати іменники з числівниками в роді, числі. Перша гра називалася «Один-багато», в якій діти змінювали слова, ставлячи їх у множині. У грі «Скажи навпаки», потрібно було підібрати прикметник з протилежним значенням. Наступна гра називалася «Де лежать продукти?», пропонувалося утворити іменник за допомогою суфіксального способу. Четверта гра називалася «Один, два, п'ять», де діти рахували столові прилади, тим самим узгоджували іменники з числівниками.

О. Ушакова та Є. Струніна підкреслюють, що в старшій групі розширюється коло граматичних явищ, які підлягають засвоєнню. Ми використовували такий комплекс дидактичних вправ граматичного характеру:

- утворення форм родового відмінка однини і множини іменників (немає шапки, рукавиць, брюк);
- правильне узгодження іменників і прикметників в роді (добрий вчинок – добра фея – добре діло), відмінку (лисиця – лисиці – лисе – лисицю – лисицею – про лисицю);

– утворення наказового способу дієслів (вмийся! заспівай! станцюй! пострибай!);

– вживання простих прийменників просторового значення в словосполученнях і реченнях (покласти на полицю, з'їхати з гори, вистрибнути з вікна, взяти в одного, книга на столі, кошеня під столом) [58, с. 118].

У старшій групі проводиться велика робота з навчання різним способам словотворення різних частин мови. Дітей вчать співвідносити назви тварин і їх дитинчат, вживати ці назви в однині і множині і в родовому відмінку множини (каченя – каченята – багато каченят; лисеня – лисенята – немає лисенят).

Ми використовували вправи, які показують дітям, як змінюються лексичні значення слів залежно від суфіксів, префіксів. Так, в іменниках слова отримують відтінок збільшення, зменшення, пестливості за допомогою суфіксів. Діти усвідомлюють відмінність слів: рука – ручка; береза – берізка – березонька; книга – книжечка. У розрізненні смислових відтінків дієслова основна увага звертається на включення в речення префіксальних дієслів протилежного значення (антонімів): ввійшов – вийшов, вбіг – вибіг, заліз – зліз [58, с. 120].

Ми обов'язково знайомили дошкільників з походженням (етимологією) і утворенням деяких слів «Чому гриби називають підберезник, підосичник, лисичка, мухомор? Шапку – вушанкою? Подушку – подушкою? Квітку – проліском?» [56, с. 119].

Складаючи з дієсловами словосполучення, речення, діти підводяться до побудови зв'язного висловлювання. Для цього проводилися спеціальні ігри та вправи («Закінчи речення», «Навіщо тобі потрібні ...?»), використовувалася так звана «ситуація писемного мовлення» (коли дорослий записує те, що дитина диктує) – це активізує вживання складносурядних і складнопідрядних конструкцій і, поряд з формуванням

синтаксичної сторони мови, є важливою умовою розвитку зв'язного мовлення.

О. Ушакова та Є. Струніна рекомендують приділяти особливу увагу навчанню дітей дошкільного віку правильній побудові речень. Для цього доцільно використовувати вправи з правильного вживання порядку слів, усунення повторення однотипних конструкцій, правильного узгодження слів у реченні.

Велика роль відводилася в процесі роботи дидактичним іграм. Навчальна задача, поставлена в дидактичній грі, має для дитини явні переваги. У ситуації гри дошкільнику стає більш зрозумілою необхідність отримання нових знань. Дитина, захоплюючись задумом гри, ігровими завданнями, не помічає, що вона вчиться, хоча при цьому постійно присутні труднощі, що вимагають перебудови її уявлень і способів дій, зокрема довільності поведінки.

Як зазначає В. Гербова, включення дидактичних ігор, спрямованих на розвиток граматичних форм мовлення у заняття з розвитку мовлення дітей «є важливим для вироблення і закріплення граматичних навичок і вмінь дітей» [17, с. 13]. Наприклад, діти вчать використовувати точні назви предметів посуду – іменники, утворені за допомогою суфіксів від інших іменників. Деякі з них дітям знайомі (чашка, тарілка, ложка), а деякі є для дітей новими, незнайомими (цукорниця, хлібниця, серветниця).

Для ознайомлення з новими словами можна запропонувати дітям дидактичну гру «Таня в магазині». Вихователь зверталася до дітей з наступною розповіддю: «Таня з мамою пішли в магазин. Вони купили хліб, цукор і серветки. Принесли все додому. Вирішили попиту чаю. Стала Таня накривати на стіл, та щось переплутала: хліб поклала в тарілку, серветки – в стаканчик, а цукор – на блюдечко. Підійшла мама і похитала головою: щось не так зробила Танюша. Що вона зробила не так? Забула Танюша, що для кожної страви свій посуд є: з тарілки їдять (суп, борщ, кашу); зі склянки

п'ють ... (воду, чай), а на блюдце ставлять чашки і стакани, щоб не бруднилися скатертину. Для хліба, цукру і серветок теж є спеціальний посуд: для хліба (інтонацією незавершеності педагог спонукає дітей включитися в розповідь і доповнити: ... «хлібниця», для серветок (серветниця), а для цукру? (цукорниця). А тепер, Петрику, допоможи Тетянці покласти хліб в потрібний посуд. Куди ти поклав хліб? Оля, допоможи Тані покласти цукор. Куди Оля поклала цукор? Мишко, а ти поклади на місце серветки. Діти, куди Мишко поклав серветки? Молодці, допомогли Тетянці виправити помилки, тепер вона буде знати, що для всього є спеціальний посуд. Для хліба ... (хлібниця), для цукру ..., для серветок ... ? [19, с. 14].

Для формування граматичної правильності мовлення у старшому дошкільному віці ми використовували різні групи дидактичних вправ.

Вправи на словотворення (додаток А). Головна їх мета – формування інтересу до слова, розвиток критичного ставлення до мовлення, пошук серед різних варіантів слів граматично правильного. Ми використовували наступні вправи:

1. Утворення іменників за допомогою суфіксів: «Хто у нього мама?», «Хто вона (він)?», «Скажи одним словом». Наприклад: – Ось вовчєня. Хто в нього мама? – Вовчиця. – Ось зайчєня. Хто в нього мама? – Зайчиха.

– Оля плаває. Як про неї можна сказати? Хто вона? (плавчиха).

– Машина, що ріже овочі. Як про неї можна сказати одним словом? (овочерізка).

– Посуд, в якому лежать цукерки. Як про нього можна сказати одним словом? (цукерниця.).

2. Утворення порівняльних ступенів прикметників. Наприклад: – Навесні тепло, а влітку... (тепліше). – Вода холодна, а лід ... (холодніший).

3. Утворення прикметників з двох слів. Наприклад: – Довгі вуха. Як сказати про це одним словом? (довговухий). – Сірі очі. Як сказати одним словом? (сіроокий).

4. Утворення дієприкметників. Наприклад: – Розбили тарілку. Як про неї сказати? (розбита тарілка). – Розлили молоко. Як про нього можна сказати? (розлите молоко).

5. Утворення іменників від дієслів («Назви професію», «Хто це робить?»). Наприклад: будувати – будівельник, лікувати – лікар, виховувати – вихователь.

6. Утворення споріднених слів. Наприклад: – Які слова можна утворити від слова ліс? Лісний, лісник, лісовик, лісовичок.

Для розвитку морфологічної правильності мовлення використовувались **вправи на словозміну** (додаток Б). Перерахуємо деякі з них.

1. Вправи на відмінювання дієслівних форм (*бігати – біжу, їздити – їжджу, носити – ношу, хотіти – хочу – хочемо, просити – прошу – просимо, водити – вожу – водимо* та ін.).

Наприклад, вихователь говорить:

– Ми ходимо. А як ти скажеш про себе? (я ходжу).

– Як ти скажеш про Валю? (Валя ходить).

– Ми бігаємо. Як ти скажеш про себе? (я біжу).

– Як ти скажеш про Юрка? (Юрко біжить).

– Як ти скажеш про них? (вони біжать).

2. Вправи на узгодження числівників і прикметників з іменниками:

– Червоний олівець. Про що ще можна сказати червоний? (червона квітка, червоний помідор, червоний м'яч, червоний бант).

– Як сказати про воду? Вода яка? (холодна, тепла, прозора, чиста).

– Молоко яке? (біле, смачне, тепле, парне, холодне, кисле, солодке).

3. Вправи на відмінювання іменників:

- ~ Качка кличе кого? (каченят).
- Собака годує кого? (цуценят).
- На дереві ростуть що? (яблука).
- 4. Вправи на відмінювання займенників:
 - У мене лялька. Як сказати, що має Оксана? (у неї лялька).
 - Про Юрка? (у нього лялька). Про них? (у них лялька).
- 5. Вправи на вживання часу дієслів:
 - Що я (ти, він, вони, ми) роблю?
 - Що я (ти, він, вони, ми) робитимуть?
 - Що я (ти, він, вони, ми) робив?
 - Що я (ти, він, вони, ми) зроблю?
 - Що було влітку? Що буде взимку?

Також в роботі можна використовувати казкових героїв, літературних персонажів, які допомагають створити емоційно позитивний настрій. Учасниками занять стають Незнайка, Петрушка, Карлсон, пінгвіненя Лоло, сонячний зайчик. Ігрова ситуація створюється шляхом введення казкового героя. Застосовуючи різні методики викладання розвитку мови і збагачення словника можна добитися більш відчутних результатів, ніж якщо користуватися шаблонними прийомами. Володіючи розвинутою мовою дитина буде більш готова до школи. І відповідно надалі легше сприйматимуться знання, передані їй вчителями, менше буде проблем при спілкуванні з однолітками і відповідями біля дошки.

2.3. Результати експериментальної перевірки роботи із засвоєння граматичних категорій у старшій групі ЗДО

У дослідно–експериментальній роботі по визначенню рівнів сформованості граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку на підсумковому етапі були використані ті ж діагностичні методики, що і на початковому етапі дослідження.

Проаналізуємо результати діагностики дітей на підсумковому етапі експериментальної роботи.

У підсумкових результатах діагностики дітей простежується позитивна динаміка в порівнянні з результатами констатувального експерименту. Вона проявляється в тому, що відбулося збільшення кількості дітей з високим рівнем і з середнім рівнем. Одночасно спостерігається значне зменшення кількості дітей з низьким рівнем сформованості граматичних категорій.

Дамо характеристику виділеним групам дітей.

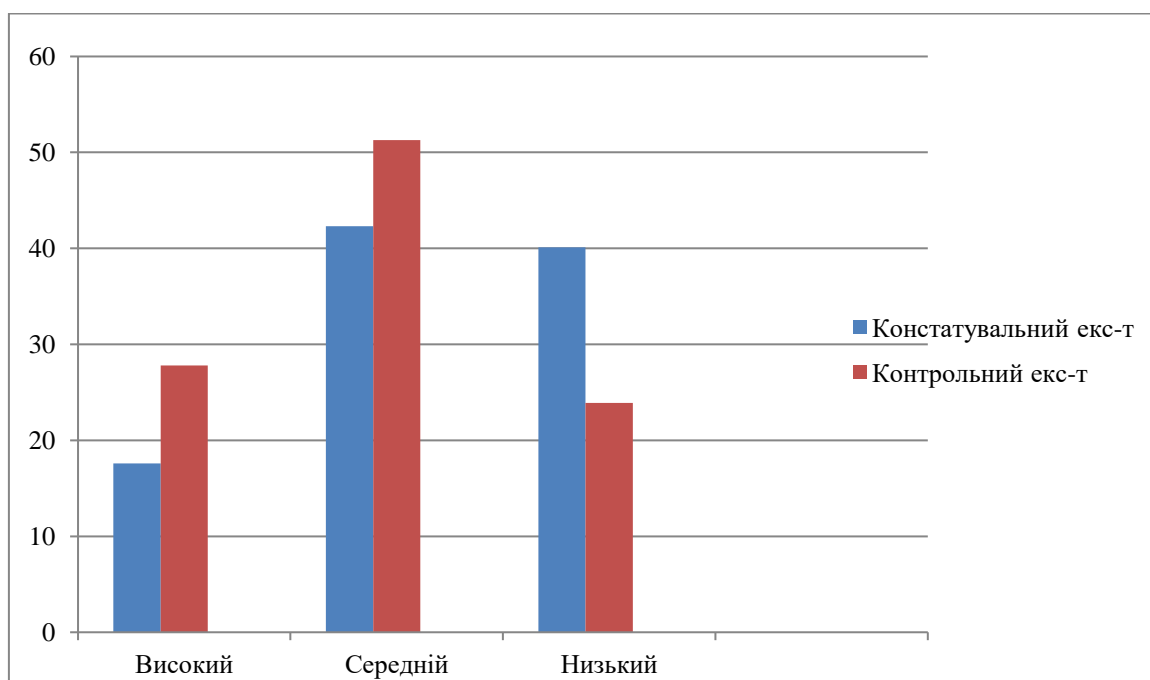
Перша група з високим рівнем сформованості граматичних форм мовлення (24,8%, було 17,6% дошкільників). Діти цієї групи при виконанні завдань самостійно і правильно утворювали форми іменників множини, іменників множини в родовому відмінку, зменшувально–пестливі форми іменників, узгоджували іменники з прикметниками. Ці діти добре розуміють значення прийменників і правильно вживають прийменники в своєму мовленні. Користуються у мовленні реченнями різних типів: простими і складними, з однорідними членами. Всі завдання діти виконували усвідомлено.

2-а група з середнім рівнем сформованості граматичних форм мовлення (51,3%, було 42,3% дошкільників). Діти цієї групи при виконанні завдань допускали 1–2 незначні помилки при утворенні іменників множини в називному відмінку, іменників множини в родовому відмінку, зменшувально–пестливі форми іменників, при узгодженні іменників з прикметниками. Ці діти розуміють значення прийменників з просторовим значенням (у, в, під, з, до, за, на), але їм важко їх самостійно використовувати (допускають помилки). Ці діти виправляли допущені ними помилки тільки за допомогою навідних запитань і уточнень дорослого. Користуються переважно простими реченнями. Складносурядні та

складнопідрядні речення використовують нечасто. Вони не завжди усвідомлено виконували завдання.

3-тя група – діти (23,9%, було 40,1% дошкільників) показали низький рівень. З завданнями справлялися дуже погано, не могли їх виконати правильно навіть за допомогою дорослого. Допускали в мовленні багато граматичних помилок. Це пов'язано з тим, що діти часто хворіли і пропустили багато занять в дитячому садку. З ними необхідно проводити індивідуальну роботу з розвитку мовлення.

В цілому, необхідно відзначити, що у всіх дітей спостерігається підвищення рівня сформованості граматичних категорій мовлення. Порівняння результатів проведеної роботи представлено у діаграмі 2.3.

Діаграма 2.3. Рівні сформованості граматичних категорій у старшому дошкільному віці

Порівняльний аналіз даних рівня сформованості граматичних категорій мови у дітей, отриманих на констатувальному і контрольному етапах експерименту показав позитивну динаміку.

Висновки до другого розділу

Мета констатувального експерименту – виявити рівень сформованості граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз рівнів засвоєння граматичних категорій здійснювався за такими критеріями і показниками. Критерій 1 – оволодіння словозміною. Показники цього критерію: здатність змінювати іменники за числами; здатність утворювати іменники множини в родовому відмінку; здатність відмінювати іменники за відмінками; здатність узгоджувати прикметники з іменниками (зміна прикметників за родами).

Критерій 2 – оволодіння словотвором і граматичними конструкціями. Показники цього критерію: здатність утворювати іменники зі зменшено-пестливими суфіксами; здатність утворювати назви дитинчат тварин; здатність в утворювати присвійні прикметники; здатність утворювати відносні прикметники; уміння вживати прийменники в реченнях.

Виходячи з перерахованих критеріїв і показників ми виділили три рівні засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.

Високий рівень: дитина добре вмє змінювати іменники за числами, безпомилково утворює іменники множини в родовому відмінку; узгоджує прикметники з іменниками; здатна утворювати присвійні і відносні прикметники; добре вмє утворювати назви дитинчат тварин; вживає прийменники у реченнях. Середній рівень: дитина за допомогою педагога здатна змінювати іменники за числами, утворює іменники множини в родовому відмінку, узгоджує прикметники з іменниками; за допомогою дорослого утворює присвійні і відносні прикметники; за допомогою навідних запитань педагога здатна утворювати назви дитинчат тварин і вживати прийменники в реченні. Низький рівень: дитина не вмє змінювати іменники за числами, допускає багато помилок; здатна утворювати іменники множини в родовому відмінку, прикметники з

іменниками; утворення присвійних і відносних прикметників можливо тільки за допомогою педагога; робить багато помилок при утворенні назв дитинчат тварин; неправильно вживає прийменники у реченні.

Критерій 1. Оволодіння словозміною. Обстеження здатності до словозміни передбачало виконання таких завдань: здатність змінювати іменники за числами; утворення іменників множини в родовому відмінку; відмінювання іменників в однині і множини в давальному відмінку; відмінювання іменників однини і множини у знахідному відмінку; відмінювання іменників однини в орудному відмінку; відмінювання іменників однини у місцевому відмінку; узгодження прикметників з іменниками (за родами); узгодження числівників з іменниками.

Критерій 2. Оволодіння словотвором і граматичними конструкціями. Діагностика цього критерію передбачала виконання таких завдань: утворення іменників за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів, утворення назви дитинчат тварин, утворення присвійних прикметників, утворення відносних прикметників, уміння вживати прийменниково-відмінкові конструкції.

За результатами проведених методик, високий рівень засвоєння сформованості граматичних категорій виявили 17,6% дошкільників, середній рівень виявили 42,3% дітей, низький рівень притаманний 40,1% дошкільників. Зазначене експериментальне дослідження підтвердило необхідність проведення цілеспрямованої роботи з розвитку граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку.

Робота з формування граматичних категорій мови дітей старшого дошкільного віку здійснювалася за такими напрямками: перевірка дитячого мовлення та запобігання помилкам; виправлення помилок; наявність правильного зразка для наслідування; розвиток слухової уваги; спільна робота дитячого садка і сім'ї.

Для реалізації завдань із засвоєння граматичних категорій мови застосовувалися такі методи і прийоми навчання. Формуванню морфологічних умінь сприяють такі методи: дидактичні ігри і вправи, заучування коротких віршів з важкими граматичними формами, переказ літературних творів (казок, коротких оповідань). При засвоєнні способів словотворення використовувалися такі методи і прийоми навчання: пояснення етимології слів, «демонстрація» способів словотворення на основі літературних творів, вправи в етимологічному аналізі слів «Чому так називається?», вправи в словотворенні (за аналогією, систематизація способів словотворення, творчі завдання), вправи на знаходження і утворення споріднених слів, моделювання «складних» слів.

На заняттях з розвитку мовлення був реалізований комплекс ігор, спрямований на формування граматичної будови мови у дітей старшого дошкільного віку на прикладі тем: «Будинок. Квартира», «Меблі», «Посуд» тощо. На кожен тему був представлений ряд завдань і вправ до них з назвою, інструкцією і наочним матеріалом до кожного завдання.

На заняттях з розвитку мовлення використовували такі вправи на словотворення: утворення іменників за допомогою суфіксів, утворення порівняльних ступенів прикметників, утворення прикметників з двох слів, утворення дієприкметників, утворення іменників від дієслів утворення споріднених слів. Використовувались такі вправи на словозміну: вправи на відмінювання дієслівних форм, вправи на узгодження числівників і прикметників з іменниками, вправи на відмінювання іменників, вправи на відмінювання займенників, вправи на вживання часу дієслів.

ВИСНОВКИ

Граматична правильність мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Граматика оперує системою наукових понять: граматичні форми, граматичні значення та граматичні категорії.

Граматична категорія – це граматичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома граматичними значеннями, що виражаються певною системою співвідносних граматичних форм. Є категорії роду, числа, відмінка, ступенів порівняння, особи, часу, способу, виду.

В роботі з формування граматичної правильності мови є три напрямки: виправлення або попередження неточностей і помилок; оволодіння дітьми граматичною будовою, розвиток розуміння граматичних форм, формування граматичних узагальнень; виявлення педагогічних умов формування механізмів граматичного структурування в розділах синтаксису і словотвору

Процес засвоєння дошкільником граматичних категорій пов'язаний з аналітико-синтетичною діяльністю кори головного мозку. Граматика є своєрідною формою динамічного мовного стереотипу. Іншими словами, при зміні граматичних форм, наприклад, іменників, прикметників у дитини виробляється певний динамічний стереотип, який характеризується значною стійкістю.

У засвоєнні граматичних форм мовлення дитиною можна виділити кілька етапів: спочатку перед дітьми ставиться завдання розуміти сенс сказаного; в подальшому вчать використовувати те або інше слово, словосполучення у мовленні, говорити так, як говорять інші; наступним етапом є самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим; нарешті дитина має оцінювати граматичну правильність своєї і чужої мови, визначати, можна чи не можна так сказати.

Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення є заняття. Сучасне заняття — форма навчання дошкільників, у якій педагог, працюючи з усією групою, підгрупою або з однією дитиною у визначений режимом час, організовує та спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних, вікових можливостей і освітніх потреб кожного вихованця.

Мета констатувального експерименту – виявити рівень сформованості граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз рівнів засвоєння граматичних категорій здійснювався за такими критеріями і показниками. Критерій 1 – оволодіння словозміною. Показники цього критерію: здатність змінювати іменники за числами; здатність утворювати іменники множини в родовому відмінку; здатність відмінювати іменники за відмінками; здатність узгоджувати прикметники з іменниками (зміна прикметників за родами). Критерій 2 – оволодіння словотвором і граматичними конструкціями. Показники цього критерію: здатність утворювати іменники зі зменшено-пестливими суфіксами; здатність утворювати назви дитинчат тварин; здатність в утворювати присвійні прикметники; здатність утворювати відносні прикметники; уміння вживати прийменники в реченнях.

Виходячи з перерахованих критеріїв і показників ми виділили три рівні засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку.

Високий рівень: дитина добре вмє змінювати іменники за числами, безпомилково утворює іменники множини в родовому відмінку; узгоджує прикметники з іменниками; здатна утворювати присвійні і відносні прикметники; добре вмє утворювати назви дитинчат тварин; вживає прийменники у реченнях. Середній рівень: дитина за допомогою педагога здатна змінювати іменники за числами, утворює іменники множини в родовому відмінку, узгоджує прикметники з іменниками; за допомогою дорослого утворює присвійні і відносні прикметники; за допомогою

навідних запитань педагога здатна утворювати назви дитинчат тварин і вживати прийменники в реченні. Низький рівень: дитина не вміє змінювати іменники за числами, допускає багато помилок; здатна утворювати іменники множини в родовому відмінку, прикметники з іменниками; утворення присвійних і відносних прикметників можливо тільки за допомогою педагога; робить багато помилок при утворенні назв дитинчат тварин; неправильно вживає прийменники у реченні.

За результатами проведених методик, високий рівень засвоєння граматичних категорій виявили 17,6% дошкільників, середній рівень виявили 42,3% дітей, низький рівень притаманний 40,1% дошкільників. Зазначене експериментальне дослідження підтвердило необхідність проведення цілеспрямованої роботи з розвитку граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку.

Робота з формування граматичних категорій мови дітей старшого дошкільного віку здійснювалася за такими напрямками: перевірка дитячого мовлення та запобігання помилкам; виправлення помилок; наявність правильного зразка для наслідування; розвиток слухової уваги; спільна робота дитячого садка і сім'ї.

Для реалізації завдань із засвоєння граматичних категорій мови застосовувалися такі методи і прийоми навчання. Формуванню морфологічних умінь сприяють такі методи: дидактичні ігри і вправи, заучування коротких віршів з важкими граматичними формами, переказ літературних творів (казок, коротких оповідань). При засвоєнні способів словотворення використовувалися такі методи і прийоми навчання: пояснення етимології слів, «демонстрація» способів словотворення на основі літературних творів, вправи в етимологічному аналізі слів «Чому так називається?», вправи в словотворенні (за аналогією, систематизація способів словотворення, творчі завдання), вправи на знаходження і утворення споріднених слів, моделювання «складних» слів.

На заняттях з розвитку мовлення використовували такі вправи на словотворення: утворення іменників за допомогою суфіксів, утворення порівняльних ступенів прикметників, утворення прикметників з двох слів, утворення дієприкметників, утворення іменників від дієслів утворення споріднених слів. Використовувались такі вправи на словозміну: вправи на відмінювання дієслівних форм, вправи на узгодження числівників і прикметників з іменниками, вправи на відмінювання іменників, вправи на відмінювання займенників, вправи на вживання часу дієслів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієтти О. О., Голубович О. П. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку “Впевнений старт”. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.
2. Андрусишина Л. Є. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. № 4. 23 с.
3. Аніщук А. М. Інклюзивна освіта : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта». НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 227 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (дата звернення: 07.0.2021). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
5. Бенера В.Є. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей: [навч. – метод. пос. за кредитно – модульною системою організації навчального процесу для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти]. К. : Видавничий дім «Слово», 2014. 384 с.
6. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісна освіта: від теорії до практики. К.: 2005. 22 с.
7. Білан О. І., Возна О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». К. : Мандрівець, 2013. 264 с.
8. Богущ А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник. Київ.: Видавничий дім: Слово, 2006. 304 с.
9. Богущ А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах. К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. 704 с.
10. Богущ А.М. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім: Слово, 2005. 720 с.

11. Богущ А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. К.: УЗМН, 1997. 109 с.
12. Богущ А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. Київ : Слово, 2011. 440 с.
13. Гавриш Н. Казкові стежиночки. Київ: Генеза, 2017.
14. Гавриш Н. Смыслоутворення як запорука успіху. Дошкільне виховання. 2008. № 10. С. 5–7.
15. Гавриш Н.В. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
16. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: Навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у світі». К.: Світич, 2009. 160 с.
17. Заплатна С. М. До питання обстеження синонімічних засобів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць. К.: Актуальна освіта, 2006. 35 с.
18. Калмикова Л. О. Психолінгвістичні засади формування мовленнєвих навичок та вмінь у дітей дошкільного віку. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. С. 215.
19. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти. К.: НМЦВО, 2003. 320 с.
20. Карасьова К.В. Ігровий простір дитини К. : Шкільний Світ, 2011.– 128 с.
21. Кахаєва Л.Є. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. Х. : Основа, 2014. 143 с.
22. Компанець Н. М. Технологія навчання читання: поєднання аналітичного і синтетичного способів. Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. 2010. №4. С. 27 – 32.

23. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. : Знання , 2010. 293 с.
24. Конопляста С.Ю. Ринолалія від А до Я: монографія. Київ: Книга-плюс, 2015. 312с.
25. Кремень В.Г. Енциклопедія освіти .К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
26. Крутій К.Л. Вимоги до сучасного відкритого мовленнєвого заняття. Дошкільне виховання. 2002. № 2. С.14-17.
27. Крутій К.Л. Граматична норма як компонент культури мовлення дитини дошкільного віку. Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К.Д.Ушинського. Збірник наукових праць. Одеса, 2002. С. 155
28. Крутій К.Л. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя : ЛПС, 2011. 188 с.
29. Крутій К.Л. До проблеми розуміння дериваційного аспекту дитячого мовлення майбутніми педагогами: Збірник наукових праць Бердянського державного пед. університету (Педагогічні науки). Бердянськ: БДПУ, 2002. № 2. С.91-98.
30. Крутій К.Л. Засвоєння старшими дошкільнятами граматичних категорій. Діагностика і корекція . Палітра педагога. 2001. № 2. С.7-11.
31. Крутій К.Л. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або Що треба знати про інтеграцію. Дошкільне виховання. 2018. № 7. С. 27.
32. Крутій К.Л. Методичне забезпечення дошкільної лінгводидактики в Україні. Дошкільне виховання. 2001.№ 5. С.10-11.
33. Крутій К.Л. Тезаурус дослідження: граматичні категорії. Збірник наукових праць “Педагогіка і психологія формування творчої особистості. Київ. Запоріжжя, 2002.С.96-99.
34. Логвинчук С. Мовленнєва компетенція – засобами гри. Дошкільне виховання. 2016. № 2. С. 11–15.

35. Лопатинська Н.А., Маковецька Н.В. Вчимося мови та розмови, або Українська разом з матусею. Запоріжжя: Просвіта, 1999.336с.
36. Лопатіна Г.О. Методика навчання діалогічного мовлення дітей молодшого дошкільного віку. Бердянськ. 2014. 254 с.
37. Лорман Т. Інклюзивна освіта : практ. посіб. Проект інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні. К., 2010. 295 с.
38. Луговий В.І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс.К.: Гнозис, 2009. С.8-13.
39. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення. Звуки К, Г', Г, Х : Навч. посіб. К. : Літера ЛТД, 2009. 64 с.
40. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення. Звуки Л, Л' . Навч. посіб. К. : Літера ЛТД, 2009. 88 с.
41. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення. Звуки Р, Р'. Навч. посіб. К. : Літера ЛТД, 2009. 104 с.
42. Малярчук А. Я. Виправлення вад мовлення. Звуки С, З, Ц, ДЗ: Навч. посіб. К. : Літера ЛТД, 2009. 104 с.
43. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення. К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. 312 с.
44. Опанасець Н. А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями. Таврійський вісник освіти. 2015. № 3. С. 120-125
45. Осадченко І. Методика роботи над складанням казок. Обдарована дитина. 2004. №4. С.39–47.
46. П'яткова Н. Г. Формування граматичної будови мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали І Всеукраїнської студентської науковопрактичної конференції (14 лютого 2017 року, м. Суми). Суми. 2017. с. 99-102

47. Пентилюк М. Словник–довідник з української лінгводидактики. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.
48. Плющ М.Я. Граматика української мови в таблицях. К.: Вища шк., 2004. 167 с.
49. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
50. Полєвікова О.Б. Заняття та виховні заходи для дітей старшого дошкільного віку. Х.: Вид. група «Основа», 2011. 239 с.
51. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академвидав, 2006. 456 с.
52. Риндіна Є.Ю. Ревуцькі О.В. Технології логопедичного обстеження. Бердянськ: БДПУ, 2018. 238 с.
53. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно методичний комплекс. К., 2012. 258 с.
54. Савченко М.А., Методика виправлення вад вимови фонем у дітей: Навчальний посібник. Тернопіль, 2011., 160 с
55. Синьов В.М. Педагогічний словник. К.: Пед. думка, 2001. С. 417–418.
56. Січкачук Н.Д. Напрямки корекційно-розвивальної роботи з формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. № 19. С. 164 - 168.
57. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. Дефектологія. 2003. №2. С. 2 – 11.

58. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць.К.: Актуальна освіта, 2004. С. 7 – 35.

59. Соботович Є. Ф. Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 2. К.: Актуальна освіта, 2005. С. 3 – 17.

60. Соботович Є.Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. Дефектологія. 2002. №1. С.2 – 7.

61. Соботович Є.Ф., Трофименко Л.І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. Дефектологія. 2000. №1. С. 16 – 19.

62. Тарасун В. Формування мовної особистості - новий напрям логопедичної роботи. Дефектологія. 2007. № 4 с. 3-11.

63. Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями в розвитку: діагностика і формування. Монографія. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. 294 с.

64. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип.4. К.: Актуальна освіта, 2007. С. 3 – 18.

65. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. К.: Літера ЛТД. 2008. 128 с.: іл

66. Трифонова О.С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.

67. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. К.: «Актуальна освіта», 2007. 120 с.

68. Трофименко Л.І. Дослідження узагальнюючої функції мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. К.: Інститут дефектології АПН України, 2000. Вип. 1. С. 168 – 172.

69. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. К.: Актуальна освіта, 2013. 108 с.

70. Фіцула М. М. Педагогіка К. : Академвидав, 2005. 559 с.

71. Чередніченко Н.В., Гайденок В.В. Формування та корекція складової структури слова у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку: навчально-методичний посібник. К., 2019. 30с.

72. Швалюк Т.М. Методика формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. № 18, 2011. С. 283-287. URL: file:///C:/Users/hp/AppData/Local/Temp/Nchnpu_019_2011_18_76.pdf. (дата звернення: 09.04.2021).

73. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник.К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 376 с.

74. Шеремет М. К. Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі: Навчально-методичний посібник. К., 2009. 137 с.

75. Шеремет М. К., Боряк О. В. Неврологічні основи логопедії: навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С.П., 2016. 252 с.

76. Шеремет М.К Логопедія. К.: Слово, 2010. 672 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Види дидактичних ігор і вправ на засвоєння граматичних категорій дітьми старшого дошкільного віку

Гра «Один - багато» на утворення множини іменників: м'яч - м'ячі, лялька - ляльки ...

Гра «Назви сім'ю» на вживання назви тварин і їх дитинчат в однині і множині: кішка - кошеня - кошенята, качка - каченя - каченята ...

Ігри «Кого бачу?», «Кого звуть мами?» на вживання назв тварин і їх дитинчат в знахідному відмінку: кішок, собак, корів; кошенят, лисенят, каченят ...

Гра «Назви ласкаво» на утворення іменників зі зменшено-пестливими суфіксами: м'яч - м'ячик, лялька - лялечка, струмок - струмочок ...

Ігри «Мій - моя - моє - мої», «Наш - наша - наше - наші» на узгодження присвійних займенників з іменниками в роді, числі: мій м'яч, моя лялька, моя сукня, мої іграшки ...

Гра «Хто що робить?» на узгодження особових займенників з дієсловами в роді, числі: Я йду. Ми йдемо. Він іде. Вона йде. Вони йдуть ...

Ігри «Що робимо? Що зробили?» на вживання дієслів досконалого і недосконалого виду: ліпимо - зліпили, малюємо - намалювали ...

Гра «Що будемо робити?» на вживання дієслів в майбутньому часі: будуємо - побудуємо, йдемо - підемо

Ігри «Хованки», «Де? Куди? Звідки?» на вправу в використанні простих прийменників: в, на, у, за, під, по, з тощо.

Гра «Чого багато?» на вживання форми множини іменників у родовому відмінку: іграшок, вилок, тарілок, тувель ...

Додаток Б

Розроблений нами комплекс заходів з формування граматичних категорій у дітей старшого дошкільного віку включає 3 види дидактичних ігор: настільно-друковані ігри; мовні ігри з предметами; словесні ігри.

Настільно-друковані ігри

Дидактична гра «Один - багато»

Мета: диференціація форм однини і множини іменників в називному відмінку.

Обладнання: картинки із зображенням предметів (одного і декількох).

Проведення гри. Спочатку дітям пропонуються картинки із зображенням одного або декількох предметів упереміш. Дається завдання вибрати картинки, на яких намальовано кілька предметів. Картинки розподіляються в два ряди: в першому ряду - картинки із зображенням одного предмета, в другому ряду - картинки із зображенням кількох предметів. Діти уточнюють, чим відрізняються серії картинок:

1. Форми множини з закінченням -и (стіл - столи).
2. Форми множини з закінченням -і (м'яч - м'ячі).
3. Форми множини з закінченням -а (яблуко-яблука).
4. Форми множини з закінченням -я (поле-поля).

Дидактична гра «Знайди однакові»

Мета: диференціація форм однини і множини іменників в називному відмінку.

Обладнання: на столі в безладді розкладені пари носок, шнурків, рукавичок, шапок, рукавиць.

Проведення гри.

Діти допомагають розібратися і підбирають пару до кожного предмету і називають один і пару предметів.

Ігри з предметами

Дидактична гра «Чарівна паличка».

Мета: формування вміння утворювати від іменників прикметники та дієслова.

Обладнання : «Чарівна паличка» (ручка, олівець та ін.).

Проведення гри. «Чарівна паличка» (ручка, олівець та ін.) Передається в довільному порядку, передача супроводжується вимовою слів за заздалегідь заданим правилом. Варіанти:

- той, хто передає називає іменник, той, хто приймає – прикметник до нього (стіл - столовий, гума - гумовий, хутро - хутряний, лисиця - лисячий);

- той, хто передає, називає іменник, хто приймає – дієслово з тим же коренем (біг - бігти, хід - ходити, лаз - лазити).

Якщо приймаючий не відповів, чи «паличка» повертається у вихідне положення або передається наступному. Діти домовляються про умови передачі «чарівної палички»:

- дивитися один одному в очі;

- той, хто передає, вибирається один на всіх, паличка повертається йому.

Дидактична гра «Подорож П'ятачка» (лексичні теми «Домашні тварини», «Дикі тварини»)

Мета: формування вміння утворювати іменники за допомогою зменшувально-пестливих суфіксів і іменники, що позначають назви дитинчат тварин.

Обладнання: іграшка - порося П'ятачок, повітряна кулька, на якій він летить, фігурки домашніх або диких тварин.

Проведення гри. У вихователя в руці іграшка порося П'ятачок, який летить на повітряній кульці, він пролітає над галявиною з тваринами і їх дитинчатами.

- Кого з висоти свого польоту бачить П'ятачок? - запитуємо у дітей. Не корову, а корівку, не коня, а конячку, вівцю - овечку тощо.

- А з ким гуляють по двору: корова - з телям, кінь - з лошам, вівця - з ягням, свиня - з поросям, гусак - з гусеням, качка - з каченям.

Дидактична гра «На вулиці» (лексична тема «Транспорт»)

Мета: формування вміння правильно вживати просторові прийменники і утворювати дієслова за допомогою префіксів.

Обладнання: макет вулиці, гаража, будинків, світлофорів, знаків. Набір іграшок, що зображують транспортні засоби (автомобілі, автобуси, трамваї, тролейбуси).

Проведення гри. На столі ми бачимо макет вулиці, гаража, будинків, світлофорів, знаків. Діти по черзі виконують ігрові дії з машиною і коментують їх (Машина виїхала з гаража, НА проїжджу частину, доїхала ДО світлофора тощо). Так само можливий варіант, коли педагог розставляє транспорт на макеті і задає питання: Де автобус? (НА дорозі), куди заїхала машина? (В гараж), звідки від'їхав вантажівка? (ВІД будинку).

Інсценування казки «Величезний і маленький»

Мета: формування вміння утворювати іменники за допомогою суфіксів -еньк; прикметників в найвищому і вищого ступеня.

Обладнання: рукавички—іграшки диких звірів.

Проведення гри. Спільно з педагогом діти розігрують сценку за наступним сюжетом:

Одного разу на галявину прискакав зайчик. І став він хвалитися перед іншими тваринами: «Я не заєць, а зайчище. У мене не очі, а очища, що не хвіст, а ... (хвостище), що не зуби, а ... (зубища).

На галявину вибіг вовк і каже: «Ти заєць маленький, який же ти зайчище? Ти - зайчик, які в тебе вусища - у тебе ... (вусики)» тощо. Я найстрашніший вовчище».

На галявину вийшов ведмідь і каже (діти самі придумують слова ведмедя.

На галявину вийшов ... (діти самі придумують продовження сценки і розігрують її).

Словесні ігри

Дидактична гра «Країна гномів».

Мета: знайомство з прийменниками: В, НА, ЗА, К, ВІД, НАД, ПІД, БЛИЗЬКО, МІЖ, ПО; закріплення вміння складати речення з прийменниками.

Обладнання: 10 квадратів з фігурками гномиків і написаному прийменником на кожному.

Проведення гри. При знайомстві з гномиком діти запам'ятовують його ім'я (Гномик НА, Гномик ПІД) На задній стороні квадрата є прищипка, тому пристібаючи квадрат до одягу, дитина може «перетворитися» в гнома і придумати речення про свого гномика.

Дидактична гра «Придумай речення».

Мета: закріплення значення прийменників В, НА, ЗА, К, ВІД, НАД, ПІД, БЛИЗЬКО; закріплення вміння складати речення з цими прийменниками.

Обладнання: кілька карток, в кожній з яких розташовані дві картинки і символ прийменника.

Проведення гри. Дитина повинна вибрати дві картки і скласти речення з опорою на них і запропонований прийменник.

Дидактична гра «Утворення прикметників»

Мета гри: сприятиме засвоєнню навичку утворення відносних прикметників; закріпити в мові навик узгодження прикметників і іменників в роді, числі, відмінку.

Гра корисна при вивченні таких лексичних тим як «Овочі», «Фрукти», «Продукти харчування», «Посуд». Крім того різні варіанти гри передбачають різний рівень складності, що дозволяє її використовувати для дітей різного віку та рівня мовного розвитку.

Гра складається з двох видів карток. Перший вид карток – це графічне зображення різного посуду: банка, каструля велика і маленька, сковорідка, салатник, тарілка, упаковка соку. Другий вид карток – це кольорові предметні картинки із зображенням овочів, фруктів, грибів, м'яса, яєць, молока, різних видів круп.

Крім цього до гри додаються кілька прозорих конвертів, що робить гру зручною на фронтальних заняттях.

Правила гри:

1-й варіант: гра «Кухар». Предметні картки із зображенням овочів, фруктів, інших продуктів харчування вихователь роздає дітям. Картинки з графічним зображенням різних видів посуду закріплюється на дошці, а під ними розташовуються прозорі конверти, в які діти складають свої предметні картинки. Дітям пропонується «приготувати» і назвати ту чи іншу страву, використовуючи предметні картинки. В процесі гри, діти «готують» сік, салат, «варять» варення, суп, компот, «смажать» котлети. Якщо це салат з грибів то це грибний салат, сік з моркви - морквяний, котлети з м'яса - м'ясні, каша з гречки - гречана, і т д. Паралельно з утворенням прикметників діти вчаться диференціювати посуд за призначенням.

Використовуються всі предметні картинки при вивченні лексичних тем «Продукти харчування», «Посуд», для лексичних тем «Овочі», «Фрукти» використовується тільки частина картинок. При вивченні лексичної теми «Посуд» увага дітей акцентується на назвах видів посуду, в якому готується та чи інша їжа.

При розгляді інших тем з'являється чудова можливість повторити назви посуду.

2-ий варіант гри більш простий і дозволяє дітям, познайомитися з назвами посуду, отримати уявлення про те, що можна приготувати з тих чи інших продуктів харчування, а також сприяє формуванню навички утворення відносних прикметників.

У грі використовують тільки ті предметні картинки із зображенням яких, наприклад, можна «приготувати сік», відповідно з посуду використовується графічне зображення упаковки соку. Вихователь знайомить дитину з графічним зображенням упаковки соку і пояснює дитині, що сьогодні на занятті будемо «робити сік». Далі показує і називає всі предметні картинки, які використовуються в грі. Картинки діляться на двох гравців. Як правило, на початковому етапі одним з гравців є сам вихователь, що дозволяє дати дитині зразок утворення відносних прикметників.

Дидактична гра «Незіпсований телефон».

Мета: закріплення типів зв'язку між словами в словосполученнях - узгодження та управління.

Обладнання: не потрібно.

Проведення гри. Діти передають один одному словосполучення з двох слів пошепки на вухо, інші діти «ловлять» словосполучення на слух. Успішність передачі оцінюється за ознаками: «не зловили»

словосполучення, в передаванні брали участь всі гравці, останній «отримав» спотвореним або неспотвореним словосполучення, передане першим гравцем.

Словосполучення для «передачі по телефону»:

- висока гора, мамина сукня, червона куля, відкрите вікно, зимові речі (тип зв'язку між словами - узгодження);

- лист в конверті, книга на столі, річка біля будинку, поклади під стіл, зайшов в магазин (тип зв'язку між словами - управління).

Дидактична гра «Що робить лялька»

Мета: формування вміння утворювати дієслова за допомогою префіксів.

Обладнання: лялька, лялькова меблі.

Проведення гри. Розігруються побутові сценки: лялька встає, вмивається, одягається, снідає, малює, грає, співає. Діти відповідають на питання: Що вже зробила лялька? (намалювала, заспівала, затанцювала) (зміна дієслова за часами за допомогою префіксів). Після того як діти назвуть дії, можна запропонувати попросити ляльку щось зробити (заспівати, намалювати).

Завдання на формування синтаксичної сторони мовлення

1. Допоможи Незнайку скласти речення за опорними словами.

Наприклад:

Вова, будинок, вода;

Даша, книга, любити;

Вулиця, світити, сонце;

Маша квіти, поливати;

Південь, птиці, відлітати.

2. Допоможи Незнайку скласти речення за графічними схемами.

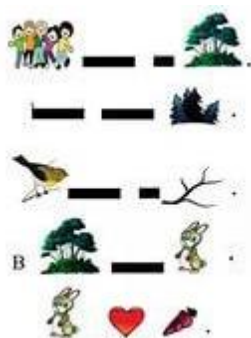
Ми використовували 3 види схем.

1-ий вид: схеми вживання прийменників для зв'язку слів у реченні.

Дитина розглядає схеми, вихователь називає прийменник, який треба використовувати (він підписаний на схемі, його вголос читає (вимовляє) вихователь). Дитина повинен скласти речення з ним.

Другий вид схем використовується, наприклад, в ігровому завданні «Розмитий лист». Це схема для побудови простих речень з певною кількістю слів і прийменників. Вихователь говорив дитині, що деякі слова в цих реченнях розмиті (вони позначені жирними рисками чорного кольору), тому що лист впав в воду і замість деяких слів залишилися тільки риски.

Вихователь пояснював дитині, що потрібно скласти речення, в якому має бути певна кількість слів. Ці слова на схемах позначені за допомогою малюнка і рисок. Довга риска - це слово, коротка риска - це прийменник. Дитина повинна скласти речення.

3. Поширити речення за допомогою однорідних членів.

Наприклад:

Листя на деревах бувають ... (зелені, жовті, червоні, коричневі).
Восени на південь відлітають ... (граки, ластівки, стрижі, журавлі).
Восени трава (яка?) ... (суха, темна, пожовкла, рідкісна).

4. Скласти складні речення з двох простих за допомогою сполучників «і», «а», «але», «що», «тому що», «так що», «якщо».

Мовний матеріал:

Яскраво світить сонце. Дзюрчать струмки (сполучник І).

Скоро ліс одягнеться листям. Заспівають птиці (сполучник І).

Взимку на вулиці холодно. Влітку тепло (сполучник А).

На вулиці ще холодно. На деревах з'явилися бруньки (сполучник АЛЕ).

Я рада. Зустрів вас сьогодні (сполучник ЩО).

Дме сильний вітер. Дерева пригинаються до землі (сполучник БО).

На вулиці сильний дощ. Треба взяти парасольку (сполучник ТАК ЩО).

Хочеш бути здоровим. Займайся спортом (сполучник ЯКЩО).

Додаток В**Квест-гра для дітей старшого дошкільного віку «Безпечна дорога»**

Мета: підтримувати у старших дошкільників інтерес до пошукової діяльності, заохочувати спроби дітей застосувати свій досвід і знання правил поведінки на дорозі для надання допомоги іншим людям.

Форма: кільцевий квест.

Хід проведення:

Квест проводиться на вулиці, на майданчику з дорожньою розміткою (автомістечко). Інспектори дорожнього руху виходять до дітей з вітальним словом. Вони пропонують відкрити автомобіль і зробити коло пошани на електромобілях. Після звучання фанфар двом дітям з кожної групи пропонується зайняти місця в машинах в відповідно до кольору емблем. Машини «не заводяться». Інспектори задають навідні запитання:

- Чому не заводяться машини? В чому причина? Ваші версії і пропозиції ... Передбачувані відповіді дітей: двигун зламався, розрядився акумулятор, спустило колесо ...

Діти-водії відкривають капоти машин, де виявляють замість акумуляторів конверти із завданнями.

Конверт № 1.

«Друзі! Ви не помилилися! Машини без акумуляторів не поїдуть! Для того щоб відкрити автомобільний рух в автомобільному містечку, я повинен переконатися в тому, що ви не тільки знаєте правила дорожнього руху, а й застосовуєте їх на дорозі. Щоб це перевірити, вам необхідно виконати кілька завдань: зібрати потрібні літери, скласти словосполучення, що означає моє ім'я. Дізнавшись мене, ви без труднощів зможете забрати акумулятори та відправитися в дорогу. Бажаю вам успіху. До зустрічі. Ваш друг».

Завдання № 1. Станція «Катаюся безпечно»

- Увага, діти! Ми опинилися на станції «Катаюся безпечно». На чому ви любите кататися на вулиці? (на велосипеді, самокаті, роликах, скейтборді ...).

- Діти, скажіть мені, а як можна себе убезпечити, катаючись на цих транспортних засобах? (надіти наколінники, шолом, налокітники, нарукавники ...).

- Все правильно, нам необхідно надіти захисну екіпіровку. А зараз ви повинні виконати завдання. Для цього вам необхідно розділитися на дві групи. Завдання для першої групи: вам необхідно підібрати потрібні картинки, на яких зображені елементи екіпіровки для безпечного катання (картки: наколінники, шолом, плавальні окуляри, нарукавники, шолом пожежного, ласты, жезл інспектора, свисток, кепка, окуляри, рукавички). Другий команді необхідно вибрати з ящика елементи екіпіровки для безпечного катання і надіти по одному предмету (діти вибирають серед різних предметів одягу екіпіровку і надягають). А зараз ми перевіримо, чи правильно ви вибрали?

Обрані картинки екіпіровки поміщаються на мольберті. Всі разом перевіряємо і закріплюємо результат. Також перевіряємо екіпіровку, яку діти наділи на себе з іншої команди.

- На звороті карток є букви. Здогадайтеся, які букви ви візьмете.

Перевертаємо картки з правильними предметами екіпіровки, на зворотній стороні букви П, І, Д, Й.

- Діти знайдіть ці літери на столі, вони вам знадобляться для виконання іншого завдання. Молодці !!! Ви впоралися із завданнями. До нових зустрічей! Удачі вам!

Завдання № 2. Станція «Засвітись»

Мета: Закріпити у дітей знання про світловідтворювальні елементи, вміння відрізняти їх від інших емблем, а також поділитися знаннями і вміннями з оточенням.

Інвентар: великий контейнер, намет, ліхтарик, два контейнери поменше, різні предмети, предмети зі світловідбиваючими елементами.

Зміст гри: перед дітьми великий контейнер з різними предметами. Кожна дитина бере по одному предмету, проходить через намет, і посвітивши на предмет ліхтариком, визначає, чи є на предметі світлоповертаючі елементи. На виході з намету стоять два контейнери. Один для предметів має світловідбиваючі елементи, інший для звичайних предметів. Кожен гравець повинен покласти свій предмет в контейнер. Якщо завдання виконано вірно, Інспектор пропонує знайти серед усіх предметів ті, на зворотному боці яких є букви. Діти повинні здогадатися, що вірні літери знаходяться ТІЛЬКИ на світловідбивних предметах, тому що на звичайних предметах будуть написані невірні букви.

Вірні літери, які повинні знайти діти серед усіх запропонованих інспектором: Х І Е Р Д

Завдання № 3. Станція «Мій друг світлофор!»

Мета: розвиток стійкого інтересу до вивчення правил дорожнього руху. Закріпити знання дітей про дорожню грамоту, про правила безпечної поведінки на вулицях і знаках дорожнього руху. Формувати культуру здорового і безпечного способу життя. Стимулювати інтерес до рухової активності у дітей, розвивати швидкість, спритність в естафетах.

Атрибути: обручі червоного і зеленого кольору по 2 шт., 4 хусточки жовтого кольору з буквами Ш, Е, Н, Х. Хусточки червоного і зеленого кольору добираються за кількістю дітей. Букви Ш, Е, Н, Х.

Зміст гри: Діти, ви прибули на станцію «Мій друг світлофор». Діти діляться на дві команди. На асфальті лежать навпроти один до одного обручі, червоний і зелений. Учасникам необхідно перенести хусточки з одного обруча в протилежний обруч. Естафету передавати дотиком долоньки про долоньку. Діти виконують естафету.

- Ви відмінно впоралися, були швидкими, спритними та уважними. На хусточках є букви. Вам потрібно вибрати ті букви, які стануть в нагоді для виконання основного завдання. Підказку ви знайдете в назві цієї станції.

Завдання №4. Станція «Дотримуйся правил поведінки в громадському транспорті».

Привіт, діти! Я хочу впевнитися, що всі ви знаєте і дотримуєтесь правил поведінки в громадському транспорті. Дайте відповідь на наступні питання: Що таке громадський транспорт? (автобус, метро, трамвай). Чи часто ви користуєтесь громадським транспортом? Які правила поведінки в громадському транспорті ви знаєте? (триматися за поручні, не бігати по ескалатору, оплачувати проїзд, поступатися місцем старшим, які не пересуватися в транспорті під час руху, зручну відстань від краю платформи, дати можливість вийти пасажирам і лише потім заходити, розмовляти в тихо).

Пропоную розділитися на 2 команди. В одній команді вихователь, в іншій - інспектор. Вам необхідно розсортувати картинки на дві групи і створити два колажа. Одна група створює колаж «Правильна поведінка в громадському транспорті», а інша – «Те, що не треба робити!» (на мольбертах розташовані ватмани формату А3 для колажів). Необхідні для вас букви ви знайдете в колажі «Правильна поведінка в громадському транспорті».

Після виконання чотирьох завдань всі учасники збираються на «круговому русі» перед дитячим садом. Кожна група складає з букв словосполучення («Пішохідний перехід»). На території автоматичка гуляє Зебра (ростова лялька). Діти повинні співвіднести відгадане словосполучення з зеброю і забрати у неї акумулятори, щоб покататися на машинах! Загальна фото! Діти-водії створюють коло пошани на електромобілях по автоматичка [20 С. 114-119].